

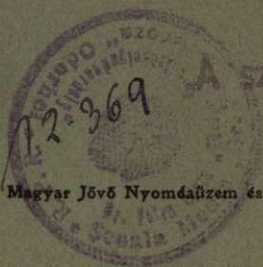
9-14
M

Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben

Bölöni Mikó Samu szemtanú
egykorú kéziratából

Leírta és előszóval ellátta :
Marjalaki Kiss Lajos

A szerző ajándéka

Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat R.-T. Miskolc.

Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben

Böloni Mikó Samu szemtanú
egykorú kéziratából

Leírta és előszóval ellátta :
Marjalaki Kiss Lajos

A Székelyudvarhelyi Róm. Kat.
„BARÓTI SZABÓ DÁVID” GIMNÁZIUM
Tanári Könyvtára

25182

ELŐSZÓ.

Magyarországnak Erdély volt a fellegvára ezer éven át. Nemzetünk balsorsában voltak idők, amikor — Kárpátoktól Adriáig — egyedül csak ezen a keleti bástyán lengett a megtépett zászló és volt idő, mikor már csak Erdélyben lobogtak a magyar szabadság és magyar művelődés őrtüzei. És mikor aztán sorsunk balrafordultával kialudtak ezek az őrtüzek, nemsokára beborult a magyar égbolt nemcsak Erdély, hanem egész Magyarország fölött. Mikor 1848/49-ben Segesvárnál elbukott Erdély, utána csak két hétig váratott magára *Világos*. 1918/19 után is hamarosan lecsapott ránk *Trianon*. Bizonyos, hogy Erdély sorsa a magyarság sorsa.

*

Az alább következő nagyértékű, történelmi becsű feljegyzések Erdély legsötétebb napjainak valósággal a keresztmetszetét adják. Mint valami reflektor, úgy világítanak bele az erdélyi kérdés, jobban mondva a magyar-oláh viszony mélységeibe. A magyar humanizmus és oláh gyűlölet összeütközését Zalatnán 860, Abrudbányán 1200 védtelen magyar kiontott vére tette örökké elfeledhetetlenné.

1848 március 15.-e szabadságot, egyenlőséget és testvériséget adott a haza minden polgárának. S ime néhány hónap múlva, szept. 16-án már másodszor gyűlt össze Balázsfalván az oláhság. Itt *Barnucz* és társai (osztrák katonái biztatásra) válaszul a feléjük nyújtott testvéri jobbért, fegyverre szólították népüket és iszonyu kegyetlenséggel kezdték gyilkolni a magyarokat, nem kímélve sem kort, sem nemet. Október 18-án Kisenyeden 140 magyart gyilkoltak le, október 23-án pedig Zalatnát támadták meg. Miután e városka ezer főnyi magyarságának csekély számú polgárőrsége — a tízezer főnyi oláh fegyveres csoporttal szemben ugysem tudott volna védekezni, de meg nem is akart a jó *honfittársi* egyetértés útjába akadályt állítani — a fegyvert átadta az oláhoknak, hogy tartsák fent ők a közrendet. A fegyverek átadása előtt az oláhok *esküvel* ígérték meg, hogy a polgárságot, nőket és gyermekeket, s általában mindenkit, aki el akar menni Zalatnáról Gyulafehérvárra, bántatlanul kísérik le. Erre mintegy 800 főre menő menekülő csoport indult neki az utnak. De nem sokáig haladhattak, mert a fegyveres oláh kísérők *Preszáka* falu mellett egy tarlón lemészárolták őket. Néhány hónap múlva megismétlődött e borzalom. — 1849 május havában meg Janku lándzsás serege a közeli Abrudbánya ártatlan népét gyilkolta meg hasonló módon.

E kettős szörnyű pusztítást egy szemtanu eredeti leírásában kapjuk itten. Forrásértékét nagyban emeli az a körülmény, hogy az események irányításában részt nem vett szemtanut a legnagyobb tárgyilagosság jellemzi. A szerző *bölöni Mikó Samu*, abrudbányai származásu, felesége az ugyaníttani gaz-

dag Fíkker bányáspolitikár leánya. A helyi viszonyokkal ismerős ember 1848-ban a zalatnai kincstári kohó vezető tisztviselője volt. Előbb Zalatna, majd Abrudbánya pusztulását élte végig s talán az egyetlen, aki a gondviselés különös kegyelméből — családjával együtt — két szörnyű népirtás borzalmaiból menekült meg szerencsésen.

A feljegyzések írója az oláh nyelvet és szereplő vezető-embereiket személyesen ismerte. Irántuk nem volt ellenséges érzületű, hiszen még a szörnyűségek leírásakor is elismeréssel és hálával emlékezik meg több oláh származású egyén humanus magatartásáról. De nem volt oláh gyűlölő 1849 után sem, amikor pedig már módja lett volna benső érzületét kifelé éreztetni. Talán a nemezis keze dolgozott benne, hogy maga *Janku* is (a havasok előbb még rettegett ura, akinek nevéhez fűződik az abrudbányai magyarság borzalmas kiirtása, habár nem az ő rendeletére történt is) az 1850-es években ugyanennek az abrudbányai magyarságnak az alamizsnáiból élt. A *Mikó* és *Geley* házzal szemben fekvő utcoldalán, a három felégetett magyar templom üszkös romjaitól egy kőhajításnyira, egy kőtömbön furulyázgatott a lelke egyensúlyát vesztett mőcvezér és utána be-bement *Geley József*, *Mikó Samu* és még több magyar család házába alamizsnáért. Csodálatos, hogy a magyar humanitás még 1848/49 rémségei után is megmaradt és az abrudbányai maradék magyarok szánakozva néztek arra a *Jankura*, a kinek fegyveres népe minden családban ejtett véres sebeket. (Szerző apósát is megölték.)

Janku öntudatlanul is megérezte, hogy a magyarok őszintén szánakoznak rajta, ellenben a saját vérei 1849 után vezérüket rútul

cserben hagyták. Az oláhok megkísérelték többször, hogy anyagilag támogassák, de Janku azt mondta, hogy azoktól kik őt elárulták, nem fogad el semmit.

Bölöni Mikó Samu kézírata számos, eddig ismeretlen történeti értékű adatot foglal magában. Adatait nem másodkézből kapja. Csak azt mondja el, amit saját maga tapasztalt. Nem a nyilvánosságnak, hanem csak a maga és családja számára örökitette meg a velük történeteket. Főképpen az teszi értékessé, hogy élményeit közvetlenül az események lezajlása után írta, amikor az átélt események frissessége emlékezetében nem halványult még el. „Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848—49-ben“ című kézírata tehát nem történeti munka, de mint forrás hiteles és értékes adatokat nyújt a történelem számára. Becses adalékokat kapunk benne Zalatna és Abrudbánya pusztulásán kívül Janku szereplésére, Hatvani és Vasvári Pál szerencsétlen végű fől-szabadító vállalkozására, Kossuth békekísérleteire, Drágosra és sok más szereplő személyre.

A szerző különben 1849 végén Zalatnán újra elfoglalta hivatalát s később Kolozsváron, majd Abrudbányán lakott. — Mint miniszteri osztálytanácsos halt meg ugyanott. Kéziratát fia, az 1921-ben elhunyt Mikó Dezső, Abrudbánya város ny. tanácsnoka őrizte, az ő szivességéből másoltam le 1917-ben a legkisebb tartalmi változtatás nélkül. M. K. L.

ZALATNA VESZEDELME.

Az Erdély és Magyarhonra oly szerencsétlen 1848. évi szeptember közepe óta beteg valék; terhes váltóláz, 24—30 óráig tartó, versenként forrósággal egybekapcsolva, minden erőmből kivett, s ágybanfekvővé tett, ilyen állapotban testileg és lelkileg leverten hallám családom tagajától csaknem mindennap azon aggasztó híreket: hogy az oláhság lándsákat készít, a Válcadoszu-beliek (Nagyompoly) s más falusiak magukat fegyverben gyakorolják; Zalatnára fenekednek, s csak felülről várnak parancsot — mi ha megérkezik legottan végeznek vele.

Ilyen s több effelé beszédek, melyeket családom bátorítása végett utcafecsegesnek állíték — mivel hogy egy pusztító népfelkelést a kormány örököse ellenére lehetségesnek nem tarték — betegségemet szerfelett súlyosbiták, s mindamellett nem egyszer ajánlám nőmnek, hogy vonulna gyermekeinkkel együtt Székelyföldre, amit ő nálam nélkül tenni vonakodott. Négy és hatéves fiacskáim a konyhából jöve, nem egyszer léptek betegágyamhoz azon kebelrázó kérdéssel: „Apám! azt mondják, az oláhok meg akarnak minket ölni, dehát miért? Hiszen mi őket nem bántottuk!”

Végre megérkezék azon hír is, hogy Gyulafehérvár az oláhok által megrohanatott. Ugyanis nőm egy szombaton délután, október 21-én estefelé kinyitott ablak mellett ülván

tiszti lakomnak utcára eső szobájában, én az oldalszobába, hol betegen feküdtem, s melynek ajtaja nyitva vala, megdöbbenve hallám, miként Horvátovics János bányatörvényszéki hivatalnok hazamenő útjában elbeszéli, hogy tegnap reggel (péntek október 20.) Fehérvárt több ezer oláhság megrohanta, néhány házat felégetett, s mindezt tette a várbeli katonai őrizet szemeláttára, s hogy ezen oláhság ma éjszaka valószínűleg Zalatnát is meg fogja rohanni.

Ezt hallva nem maradt egyéb, mint legottan felöltözni betegen is, hogy mint olyan, ki betegségem miatt már régóta a házakon kívül másokkal érintkezésbe nem jöven, tanácsot adni magamnak nem tudék — felkerestem adminisztrátor Nemegyeit és tőle a dolgok mikénti állását, valamint a helység biztosítására tett intézkedéseket is személyesen megtudjam. El is vénszorgék tiszti lakába, de őt otthon nem találván visszatértem, s utközben megyei hivatalnok László Istvánnal találkozáván, az elgyengült állapotomat látva nemcsak szives volt engem karonfogva hazakisérni, hanem felkeresvén Nemegyeit, vele szándékomat is tudatta és így kevés idő múlva maga Nemegyei jöve hozzám. Elbeszélé a fehérvári esetet és a polgári őrség védő működését s biztata, hogy nemvárt szomorú esetben egy rabló oláh csoport ellen Zalatna is védve leendő annyival inkább, mivel a szükséges védelemről minden bizonnyal maga a kormány s különösen a közellevő katonai hatalom is gondoskodni el nem mulasztja. Erre azonban félrefordulván könnyet láték Nemegyei szemében, elsőhajtván magát ezen szavakkal: „Bárcsak mostan neje és gyermekei ne lennének az embernek!”

Nemegyei többet nem időzve elment. En-

gem a legaggasztóbb gondolatok kezdének gyötörni, de mindenütt a menekülhetés lehetlenségére bukkanva, nem maradt egyéb, mint bevárni azt, mit a kérlelhetlen végzet reánk mér. Azon hiszemben, hogy a kítörhető vihar esetében mint sok kamarai hivatalnoknak és közkincstári bányász intézetnek székhelye és különben is merőben fiskus helység Zalatna, Abrudbányánál biztosabb lehet; értékesebb holmijaikat ipamék is már leköltöztették, melyek közül az arany és ezüst nemük a mienkkel együtt három szekrénybe pakolva állanak; nőmmel együtt tehát csak ezeknek elrejtését határozók, s várók ennek kivitelére, hogy csak a cselédek elaludjanak. Mintegy éjfél után egy óra felé lehetett, mikor nőmmel együtt a fászinben ásáshoz fogtam, betegség által elgyengülve nehezen haladt a munka, én erőfeszítve ásék, nőm pedig, — ki már hat hónapon tuli reményteljes állapotban vala —, a kiásott földet teknővel hordta a mintegy 15 lépésre eső szemétdombra. Valami két órát tarthatott ezen erőfeszítés, de eredmény nélkül: én nagyon izzadtam s már közel valék a lankadság okozta szédüléshez, de még annyi öntudattal bírva, miszerint átlátám, hogy nekünk a megkezdett munkát végrehajtani lehetetlen. Bevánszorgánk tehát mindketten szobánkba elhatározva ebbeli ügyünket is csak a sorsra bízni.

A kínos éjszakából másnapra okt. 22-re u. m. vasárnapra virradánk, mely aggodalom közt telék, s a mely nap dél utánján hasonlólag nyitott ablaknál hallá nőm a Lozsín és Pityik társaságában menő Dobrát így szólani a kohóktól jövő Reinboldhoz: „Mondják meg adminisztrátor Nemegyeinek, hogy ne ügyetlenkedjék, mert különben Zalatna el fog égni.” Mire Dobra társaival az oláh iskola épületébe

mene, hol az oláhok összegyűlve valának, s nem sok idő múlva heves láрма közt látá őket nóm az iskola épületéből szétoszolni, miközben egy légbe irányzott lövés is történvén.

Ezen idő alatt vala a polgári őrség is a piacon összegyűlve esküt tevén, hogy Zalatnát és a kincstári vagyont történhető paraszt megtámadás ellen utolsó emberig védeni fogja. A nap hanyatlani kezdé, s ekkor kapók azon hírt, hogy mivel ma éjszaka meg fogják Zalatnát rohanni az oláhok, oly intézkedés tétetett, hogy a nők, gyermekek és beteg férfiak a katolikus templomba gyűljenek, féltőbb vagyonaikat is magukkal vive.

Azt képzelve, hogy a veszély tüstént magunkon van, nóm a gyermekekkel legottan ezen templomba vonula éjszakára, néhány darab ágynemű, változó és holmi köntös darabokkal tömött nagy ládát is oda vitetve. Magam némely cselédekkel még szálláson maradék, mivel az arany és ezüstneműs szekrényeknek elásása újból felelevenedett szándékomban, mi végre Nagy István kamarái hajdút már meg is rendeltem volt, saját erőmbe többet nem bízván. Miután Nagy I. tizedes lévén az őrségben, későre csak is tizedesi kötelessége bevégezte után jött el. Az ő és két nőcseléd segítségével ezen szekrények elásása a pincében megesezt, én is a templom felé vánszorgék, csak az oláh főzőné (Máris) maradván házunknál.

A templom előtt találám többek között Nemegyeit, s mutatván a magammal vitt tölteseket, indulni akarék az Örtanyára, hogy ottan a fegyverek töltésében legalább segédül lehessenek, de Nemegyei engemet, mint beteget a templomba rendele azon meghagyással, hogy az ottaniakat bátorítsam. A templom tele vala

kétségbeesetten siránczó nők és gyermekekkel, s köztük egy néhány beteges férfival. Folytonos rebegés és aggodalom között telének az éjnek órái, most egy, majd más hír hata kívülről hozzánk: hogy az oláhok már jönnek Zalatna felé, s hogy már Petrosánon innen vannak. A templom oltárai lepve valának fohászkodókkal, s azoknak oszlopai átkarolva fohászkodva rimánczó nőkkel. Végre meghozák azt is, hogy a Dobra Péter vezetése alatt egy előkelőbb zalatnai oláhokból és oláh papokból álló küldöttség menvén Petrosánig elejökbe, s oda nyilatkoztak a közeledők, hogy ezen éjen Zalatnát meg nem rohanják, hanem másnap reggeli 8 óráig még késni fognak.

Igy is történt, mert (okt. 23-án hétfőn) reggel 8 óra tájt minden felől iszonyu ordítózás között betódulva a több ezerre menő oláhság Zalatnára, annak minden utcáit elfoglalva. Erre megkezdődnek a berohant oláhság és a polgári őrserég közti alkudozások; meg akartván tudni, hogy mi a célja a békés Zalatna ilyszerű megtámadtatásának, s mi a kívánsága az összegyűlt népcsoportnak? Mi a templomban levők félelem és remény között, ezen sokáig tartó alkudozások felől hol egy, hol más hírt kapánk a külsőktől, t. i. most azon tervről, hogy az oláhsággal nem lehet egyezkedni, majd pedig azon vigasztalást, hogy már megegyeztek és pácse (béke) van. Végtere azonban lövések hallszának, mire következék a templombeliek általános jajveszékelések a kétségbeesettség hangjain, s kívülről a hír, hogy az oláhság a várost már gyujtani kezdte. Zavar vala a nőkkel és gyermekekkel tömött templomban, várva a pillanatot, hogy a megrohanó oláhság talán az oltárok előtt fogja legyilkolni. Családom tagjai történetesen

mind körülöttem valának, mire nőm unszólva, kére és kényszerite, hogy menjünk ki a templomból mondván: menjünk ki, hogyha meggyilkolnak legalább a szabadban történjék. Unszolásának engedék és a sekrestye ajtaján kimenve az iskola és urasági lak udvarán álló igazgatósági iktató Horvátovics Józsefet kérem, kogy a piacon keresztül tisztí lakom kapujáig kísérne.

A Kálvária hegyre rugó kertelések akkor már lángban valának, a tűz pattogó ropogása a piacra hallszik, s tulajdon szemeinkkel látók a mint a hegyekre csoportosult s szalmával készen álló oláhság a szélkerteléseket és épületeket dühös ordítózás között gyujtogatá. Kevés kapurázásra a honnlevő főzőné kapuajtót nyitott, s be nem tekintve szobáinkba, melynek több éven keresztül meggazdálkodott nem kevés értékű tartalmát már sajátomnak nem is nézém — keresztül sieténk az udvaron, hogy a magas deszkakerítésű palánkon át a szomszéd számtartói házhoz próbáljuk menekülésünket. Ugyanis azon gondolat ötlék agyamba, hogyha lehetséges a menekülés, az csupán csak valamelyik oláh származásu tisztviselő segedelme által remélhető. Áthágánk tehát az oláh nemzetiségű számtartó Nemesnek az udvarára éppen azon pillanatban, midőn ez nejével — egy tekintélyes oláh esperes leánya — és gyermekeivel együtt tisztí lakását elhagyandó vala; mi kértük, hogy maradjon s védjen az oláh tömeg ellen, előterjesztvén, hogy a tűz talán idáig nem hat, de ha meggyulna is a ház, a pincék újak, a boltozat kemény, s így mi a több osztályu pincében félre vonulhatnánk a nép elől.

Megnéztük tehát a pincét, s végre elhátározta Nemesék is ottan maradni, némely

butoraikat és ágyneműiket azonnal hordani és hordatni kezdik a pincébe; mindenek felett a pince lépcsőzetét és ajtófélfát, magát az ajtót kiemeltük sarkaiból. Hogy tűz ellen védhessük, vízre vala szükség. A pincetorok előtti vizes kádból tehát egy cseberbe és szappanozó teknőbe vizet hordánk, egy más csebrecskébe pedig ivóvizet hozatánk.

Mindezt alig végezhetők, még csak annyi időnk sem maradván, hogy legalább a gyermekek számára valami tápszerről gondoskodhassunk s már füstfelleget és lángokat látánk a szomszéd épületek felől emelkedni, mire egy perc alatt lángtenger alatt valánk. Füst, szikrák és láng kezdenek a pince ablakain becsapkodni, s mi a téli elrakás végett csomóban heverő petrezselyem gyökér és agyagos földdel iparkodánk ezen pince szellőket befojtani, azonban a pince toroknál hasonlólag nemcsak füst kezd betódulni, hanem a lépcsőzet is meggyula; mire a leégett fedélzetről tüzes gerendadarabok szakadának alá. Én és Nemes öntözéshez fogtunk a pincében levő víz segítségével, s a tűznek eloltása a lépcsőzeten sikerült is. Ez alatt látám elhamvadni szállásom udvarán az istállót, kocsiszint, benne két fedeles hintóval és az éléskamrát a mellette levő megrakott kis szobával, valamint terjedelmes tisztí lakom fedelét is; de a füst kiálhatatlan leve, lélekzetemet egészen elfolytotta, s nyugtalanul keresvén a pince többi osztályában jobb lég után, végre a pince földjére rogytam s arccal a hives földre fordulva rövid ideig eszméletlen feküdtem. Csaknem ilyen állapotban vala mindenikünk a pincében.

Síri csend uralkodott; néha-néha egy-egy fojtott köhögés szakítván félbe azt. Nőm fejemet és nyakamat vízzel kezdi locsolgatni, a

gyermeknek mozdulatlanul hevernek szét, s halálukat szinte bizonyosnak hívém. Huzamos időig tarthatott ezen állapot, míg később egyik is másik is eszmélni kezd s látók, hogy a gyermekek csakugyan még életben, de némelyek közülök még álomban vannak.

Ekkor már apadni kezdett a nagy füst és hogy méginkább apadjon, a pince szelelők közül egyet-egyet felnyitánk. Én azonban szerfeletti szorultságot érzék mellemben, reám nézve kiállhatatlan leve a pincébeni tovább maradás és már azon ponton állék, hogy az üszkös lépcsőzeten keresztül a szabadba rohanjak azon szándékkal, hogy a szabad légben tudom szorultságát bármi kevés részben enyhítem, legalább egyszer friss léget szivhassak. Nőm és a többi nyomorbeli társak erővel tartoztatának vissza, mert hiszen a lég a füstölgő szenes üszkők között künn sem lehet enyhítő, másfelől pedig a szabadbani mutatkozásom felfedezheti rejtekhelyüket; ily kínok közt végtére reánk esteledett, s mivel gyertyát gyújtánk, hogy a világosság ki ne hasson s felfedeztetésünkre ne vezessen, a pince szelelőket újból bedugacsoltuk és szótlanul neki bocsátkoztunk az éjszának, de álom nélkül és kimondhatatlan aggodalom közt telének annak minden percei. A füstös fojtó lég rendkívüli kábultságot és émelygést okoz, s csaknem mindnyájunkat hányásra erőltette, száját és torkát mindnyájunknak kiszáritotta el annyira, hogy kényyszerülve valánk némi enyhítés végett vizes edényünk már megapadt szüretlen tartalmához folyamodni.

Olykor nagy robajjal a beégett padozat gerenda darabok szakadozának alá, megrázva a pince boltozatát, s mindannyiszor borzalom jára át azon gondolatra, hogy a boltozat tör-

ténhető beszakadása gyermekeستől együtt kőromok és égő üszkők közé temetend. Fekvő helyemről felkelve nem egyszer tapogatám a pince boltozatot, s a felette égő tűz miatt melegnek érzém, vesztünket már bizonyosnak hívém, és azon öntudat, hogy ezen menhelyet magam tanácsolám, s így családom pusztulásának magam lennék okozója, keserves szemrehányással gyötře; másfelől pedig szüntelen rebegtünk, hogy a rablók és gyilkosok által — habár véletlenül is — felfedeztetvén rejtekhelyünk, kínos halállal fogunk kivégeztetni.

Borzasztó vala ezen kínos éjszaka. Végre virradni kezd (kedden reggel) mire némelyeket a cselédek közül kiküldénk a pincéből széttekinteni, hogy miként állanak a dogok, s hol lehetne még ép hajlékot találni, mert már tovább élelemhiány miatt sem lehet a pincében maradni.

En oláh szakácsnéknak azt hagyom, miszerint menne kohóasztalos Schwellerhez, kinél az ugynevezett „Kosztá oprita“ s így a Zalatnát déli oldalról környező erdőség felé eső háza talán el nem égett, s kérné meg nevemben, hogy fogadna házához. Kevés idő múlva visszajöve nemcsak ezen cseléd, hanem tőle megtudván hajdukáplár Molnár Józsi hollétünket, ezen servitor is kezében hozván ipamnak egy zekéjét, Lajos fiacskámnak pedig könyves táskáját némely könyveivel és hasonlólag egy zekécskéjét azon nyilatkozattal, hogy ezen darabokat éppen tisztí lakomat kirabló némely emberek kezeiből vette legyen ki, előterjesztve a Schweller izenetét, miszerint hajléka elfogadásunkra ugyan készen áll, de nála nélkül, mert családjával együtt az erdőbe vonul.

Ezzel, hogy jobban reánk ne virradjon, általános leve a nyakra főrei kirándulásunk a

pincéből; hirtelen a gyermekek közül némelyiknek lábbelijét, másnak a főbelijét meg sem kaphatván. Béla fiacskámat szakácsnénk ölbe ragadván, azon feltétben, hogy Schweller felé indulunk, tüstént elsiete, mi többiek is megindulánk, miután Nemes odanyilatkozék, hogy mármostan váljunk el egymástól. Megindulván azonban azon ajánlatot tevő a hajdukáplár, hogy ne Schwellerhez, hanem a Joguléc (egy meredek hegyoldal a kohók környékével szemben délnek) fele mennénk, mivel ottan még némely más tiszti egyének is vannak. Így menve a Ravasz háznál elváltunk Nemeséktől, s a Joguléc felé keresztül a pallón eljutánk egy oláh házhoz, t. i. Kerczó Stefánhoz. Ezt a hajdu megszólítá, hogy fogadna házához, s meg is ígéré, mire neje az oláhné, alkalmas bosszus képet csinála, de férje reá tekintvén, a közbenjött arcbeszédek megértése után házukhoz mind a mellett befogadának.

Itten első gondunk vala Bélát a szakácsnéval együtt felkerestetni, mi végett a házi gazdának fiát vagy rokonát megkértük, hogy menne Schweller felé és felkeresvén őket, vezetné hozzánk, továbbá kenyeret és tejet kérünk pénzért, mivel nagyon éhesek valánk. Füst miatt nagyon kidagadt szemeim nem állhatván a világosságot, könnyzápor között vetém magamat egy padra, mialatt hallám az oláhnét nőmnek oláh öltözetet ajánlani. Mindez alig történe, az asztalra tett kenyér és tejből még csak a gyermekeket sem leheté részeltetni, s hát rohan be kívülről a ház gazdája azon lármával, hogy szaladjunk, mivel lándsás oláhok közelítenek, kik ha ottan találnek bennünket megölnék, az ő házat pedig felgyújtják.

Ezen irtózatos hirre nőm, a gyermekek és egy velünk volt leánycseléd szaladni kez-

dénk. Én is a zekémet egyetlen felső öltönyömet ragadván, de helyette az oláhné egy bundát adván, szaladásnak indulék. Az élethez ragaszkodás túl feszíti az erőket s én betegen is a többiek után szaladék; nőm és a gyermekek a kertelésnek egyik részén — arc és testsértések között — keresztül bujkálánk. Én át nem térvén kénytelenítettem a kerten mászni keresztül. Itten megjegyzendő, hogy ugyanekkor csaknem egyszerre a szomszéd oláh házakba menekültek is hasonló módon t. i. a lándsások közelítésének híre által szaladásra és az oláh házak elhagyására kényszerítették, s így a kerítésen túli meredek oldal, az u. n. Czipa rosu lapos tele vala az ilyen szerencsétlenek csoportjával. Isszonyu gondolat itt a hegyek között ennyi ezerre menő oláh fajú lakos között egy néhány más nemzetű embernek sehol menhelyet nem találhatni.

Lélekszakadtan s szinte elaléltan mászám a meredeket, segítség után a közelebb levők felé karjaimat, s csak akkor nyerhetvén pihenésre részt, amidőn észrevettük, hogy lándsásokat utánunk jöni nem láttunk. Cél nélkül haladánk bokrok között bujkálva, míg kiértünk olyan tisztásra, honnan le Zalatnára nem láthatánk, s így mi is magunkat alulról láthatatlannak véltük. Ekkor mindnyájan együtt lévén megállapodtunk és fontolgatni kezdtük sorsunk iszonyatosságát és tanakodtunk, hogy mit tegyünk, merre vonuljunk? hogy mindünket veszve, vagyonbukottan és éhesen legalább silány életünket megmenthessük. Helyt maradni nem lehete, mert már rajként kezde az oláhság prédára összeszállingózni, s miután már az ősz lombjaiktól fosztá a fákat; az erdőbe vonulás is a mellett, hogy eledellel sem valánk ellátva, biztos menhelyet nem ígére.

Abrudbányát Zalatnával hasonló iszonyban képzeltük, így abban állapodtunk meg, hogy a hegyek élén éhesen és koplalva Fejérvár felé induljunk az ottan tanyázó katonaság oltalma alá.

A szerencsétlen csoport állá ezekből: u. m. Cath. professor Kovács Lajos, Melczer judiciális expeditor valamint neje, leánya, anyósa, az öreg Müllerné és leánya, Müller József próbaházi tiszt, Baternainé az öreg, két kisdéd leánykájával (unokaival), saját családom öt személyből egy nőcseléddel, Dihanics Háni, egy zalatnai szöcsmester Gergely József, Kovácsnak az inasa, egy gimnázialis tanuló, Melczerné és Baternainé cselédei.

Ezen szándékban megindult a szerencsétlen csoport fel a Zsidóhegy felé. Minden lépés egy dőfés vala lelkembe, mivel Béla fiacskám az előzmények szerint az oláh szakácsné (Maris)-val külön válva Zalatnán a gyilkosok közé rekedde, minden mit érette teheték csak annyira terjede, hogy egy a menekültek közül Zalatnára visszatérő asszony-nak pénzt adék azon kéréssel, hogy felkeresvén fiamat a szakácsnéval szolgáltassa kezökbe, miszerint legalább száraz kenyeret kaphassanak. Haladtunk ahogy beteges, aggott és gyermek egyéneknek lehetett, s utunkban egy csebi (Hunyadból) beteges oláhot, — állítása szerint betegsége miatt zalatnai orvoshoz menendőt — szembe találván azt holmi ígéretekkel és pénzzel arra birtuk, hogy bennünket a hegyek élén Fehérvárig vezessen, minthogy az ismeretlen és történetesen ottan bolygó, s így kérésünkre hozzánk csatlakozó kohómunkás Olár Jonuc azt tenni különböző ürügy alatt vonakodott és velünk maradni csupán az nap estig ígérkezett.

Már a Zsidóhegy alatt kanyaruló uton

valánk s reménylettük tetőre juthatásunkat, midőn egyszerre a tetőn emberalakok mutatkozának a távolban, mire legottan bokrok közé vonultunk, várva ottan, hogy ha talán ezen rémalakok eltűnnének. Ezazonban huzamos időre sem történvén, reá birtuk a csebi vezetőt, hogy menne egész a tetőig, nézné meg miféle emberek és valami ürügy alatt visszatérve hozna nekünk tudósítást.

El is mene és hosszú idő múlva visszatére mondván, hogy a tetőn álló emberek lándsás oláhok, az utat elállották és alkalmasint eltávozni nem fognak. Ezen leverő hírre a hegyoldalon lefelé szalasabb erdőbe vonultunk, olyan pontot keresvén, honnan a tetőn álló lándsások történhető eltávozásukat szemlélni lehetne. Várakozásunk hasztalan volt, mivel bárha már hanyatlani is kezdte a nap, a rémalakok még mindig helyt állának. Nem vala egyéb mit tenni, mint magunkat arra határozni, hogy az erdő sűrűjében éji tanyát keressünk, onnan másnap reggel korán elkerülve a rémalakos tetőt, kitűzött vándor utunkat tovább folytatni.

Az éji tanyát meglettük, s addig menve egy zavaros forrást is, hogy abból aznap legelsőbb enyhítsük szomjunkat. Melczerné darabka kenyereből egy falatkát kaptak a gyermekek s ezzel csaknem szótlanul hajtottuk fejünket a kopasz földre. Némelyek a férfiak közül, s különösen a csebi oláh tüzet akartak tenni, mert hideg vala, a nők azonban, s különösen Melczerné és feleségem kérték, hogy azt ne tegyék.

Sötét éj leplezé ezen szerencsétlen csoportot, mély sóhajok emelkedének keblünkben jövendők borzasztósága felett és azon gondolat, hogy az emberek vadsága miatt saját hibánkon kívül mivé váltunk, velőkgig meg-

rázott. A gyermekek még nem képesek felfogni helyzetük iszonyatosságát és mintegy elkábultan a rendkívüli esemény szerfelettsége miatt, mozdulatlan, s minden moccanás nélkül heverének a hideg földön; kevés ruhadarabjaikkal alig védhetvén őket a hideg ellen. Ily módon virrasztók ezen kínos éjszakát álom nélkül, de merőben szótlanul, mely csendet halálmadár gyanánt repeső kuvíkok visításai szaggatták meg néha. Zordon éjszakánk kínjaink és a növekedő hideg enyhítésére újból tüzet akarának tenni, mi végre a tapló mint gyújtószer ége is; azonban a nők újból és rimánkodva tiltakozának ellene. Így maradt el, ami mint alább kiviláglik, okvetlen életünkbe kerülhetett volna.

Lelki és testi kinok között vártuk tehát a hajnalt, de vártuk főleg Olárt, aki tőlünk estve elvált, hogy Zalatnára vissza térjen, ez sok kérésünkre és fizetésünkre megígérte vala számunkra éjfél tájt valami eledelt hozni, mert már is tökéletesen éhesek valánk, s kitűzött utunkat Fehérvárig kenyér nélkül folytatni és elérni teljes lehetetlenség vala. Elérkezék végtére (szerdán) a hajnal, de élelem utáni váramkozásunk hasztalan vala, mert Olár meg nem jöve. Hogy tehát az ismeretes tetőpontot napfeljötté előtt kikerüljük, élelem nélkül is útnak fogtunk, s járatlan helyeken leereszkedvén egy mély árokba, onnan ki, hosszantartó meredek oldalon erőt feszítve mászkáltunk. Kebelrázó vala a látmány, én betegen alig valék képes magamat és a hátamra vetett oláh bundát hurcolni; mások saját súlyokon kívül egyik vagy másik gyermeket emelik, vagy pedig öreg asszonyokat gyámolítanak. Három éves fiacskámat Dezsőt, ki a dajkánál, részint mivel csak egyik oldalán szokta tartani, részint mivel éhes vala, nála siránkozni kezdett, nöm

félidőn túli reményteljes állapotjában karjain hurcolá ezen meredek hegyeken, így igyekezőn felfedeztetésünk gátlása végett a gyermek-sírást elfojtani. Gyalogló gyermekeim egy-egy vándorbottal kezeikben most ide, majd oda dülének, siránkodó hangon panaszkodva: „Jaj apám a csizma sérti a lábamat! Jaj apám elfáradtam, nem mehetek tovább“. Hozzájárult még az is, hogy kábultságunkból mely a rendkívüli eseménynek természetes következménye volt, egyszerre mintegy felrebbenve észreveszik, miszerint Béla testvérök hiányzik és sírásra fakadva kérdezik: „Apám hol Béla? Jaj apám Béla elveszett.“ Kinjainkat neveli az éhség és szomjúság, a fáradság és a hideg éjszakára következett meleg nap kiszáriták torkunkat, s víz hiányában harmatos bükk leveleket nyaltánk a gyermekekkel, de nyaltuk magunk is, némi enyhet remélve utána. Vad rózsza gyümölcsre akadtunk, s ezt mohón faldosták a gyermekek, sőt faldostuk magunk is.

Ily nyomor közt végre kiértünk egy erdőtisztásra, s itt megállapodánk részint magunkat kipihenni, részint várakozni azon reményben, hogy talán Olár csakugyan eleséggel utánunk jön, mivel már harmadnapja lévén, hogy tápszert magunkhoz nem vettünk, mindnyájunk előtt világos vala, miszerint élelem hiányában Fejérvárig elérni tökéletesen lehetetlen. Levegetve ezen aggasztó tűnődésben már újból indulandók valánk, midőn egyszerre kiabálásokat hallánk a távolból, melyek félelem és remény közt tartanak vissza, amennyiben egyfelől utánunk jövő gyilkosok lármájára gondoltunk, másfelől pedig a talán élelemmel utánunk indult Olár jeladását képzeltük. Az utóbbi csakugyan nagy örömeinkre valósula is, mert a közeledő kiáltozás kivehetőbb leve és

nemsokára maga Olár is megérkezék mondván, miszerint éji tanyákon keresett és nem találván nyomunkba indult, de terühvel ki nem győzván, az élelmiszereket letette és bennünket így ére be. Most tehát menjen közülünk valaki vele vissza, hogy hozzák el az eleséget.

Erre csoportunkból megindula egy velünk volt szöcslegény Olárral együtt az eleség után, s bennünket — kik az erdei tisztás széleibe bokrok közé vonultunk — azon remény táplála, hogy már valahára tápszert kapván, gyötrő éhségünket enyhíthetjük. Azonban percnyi reményünk kínos megcsalattatásra változék, mert a csoportból egyikünk a tisztásra pillantván ilyen szavakra fakada: „Jaj, oda vagyunk, lándzsás és fegyveres oláhok közelednek!”

Alig hangzék el ezen jajszó, s azonnal felénk uszított paraszt komondorok rohannak ugatva a bennünket fedező bokrokra. Mire mi egymást összeszólítva legottan kiállottunk az erdőtisztásra, mintegy önként vive magunkat hóhéraink elébe. Itt az erdő tisztás szélén csaknem térdre rogyva rimázkodék ezen szerencsétlen csoport a velünk már szemben álló s fegyvereiket felénk szegzett oláhoknak, hogy életünket ne bántsák — nem tudván, hogy mely percben kapjuk a halálos lövést — de mivel a felénk célzó fegyveresek lövésükkal csakugyan egy néhány percig késedelmeznének, Melczerné kezében emelve fejér zsebkendőjét — néhány lépést feléjük indult, — s jól tudván olá hulmondá: „Vegyétek el mindenünket, csak ne bántsátok életünket, mi mindnyájan németek vagyunk!” Mire a szörnyek fegyvereiket lefelé fordítva felénk közeledének, s én legelsősorban, s utánam a többiek is átadtuk nekik pénzünket, óráinkat s velünk volt becsesebb portékáinkat. Parasztos szitkok között történék

mindezeknek átvétele, fejszét és láncát for-
gatva fenyegetének és vadul nevetének azon-
kába törekedésünkön, hogy már két hét óta
szüntelen a hegyeken, utakon, ösvényeken ör-
ködnek és az nemcsak itt, hanem egész Erdély-
ben mindenütt valahol csak oláhok laknak
egyformán történt. Kérdezik éjszakai tartó-
zkodásunk helyét, rögtön utána téve: hogy
bezzeg nem csináltatok tüzet ugy-e? Mások
nyomoru állapotunkat gunyolják, mondván:
jól esik, mivel nekünk nincsen imperátorunk
csak királyunk, már most menjünk királyunk-
hoz, hogy segítsen. Továbbá orditozák: „Po-
runka de la Dumnezeu si de la imperatu, se
nu remuje nicse un ficsor de ungur!“ Vad-
kacajjal mondák folytatólag is, hogy akik Za-
lantnáról Fehérvár felé kiindultak, mind Pre-
szakánál a Gura Urszuluj-nál leölve egy ha-
lomban fekszenek s ha kedvünk tartja, oda
mehetünk őket megnézni. (T. i. itt gyilkoltak
le 800 védtelen zalatnai magyart).

Elborzadtunk s csaknem elfagyva ezen
iszonyu hirre minden vérünk, kértük és rimán-
kodtunk, hogy miután már semmink sincsen,
bocsássanak szabadon, hogy a hegyek élén
Fehérvárig mehetve valamí módon élelmünket
keressük. Irgalom nélkül megtagadták kéré-
sünket azon felríasztó parancsszózattal, hogy
induljunk le a faluba s ottan ítéletet mondanak
felettünk, hol minden magyarnak, ha annál
fiatalabb is, fel kell koncoltatni. Ily rémitő
sorsnak valánk kénytelenek eleibe indulni,
mert legkisebb vonakodás is életünkbe kerül, s
ennek csak pillanatnyi nyujthatására is a ben-
nünket soha el nem hagyó remény rovására
oly készek vagyunk.

Némán engedelmeskedtünk mindenben, az
erőtlen öreg emberek és gyermekek botorkálva

hurcolák magukat, s ezen látvány szájalomra nem indítá ezen szörnyeket, hanem annál inkább nógátának a gyorsabb menetelre, hallatták azon leverő beszédet is, hogy a fele utunkon magános oláh háznál kell elmenni. Annak tulajdonosa szerfelett kegyetlen ember s valószínűleg ott fogunk leöletni. Így haladánk meredek hegyek oldalain lefelé egy keskeny árkon, melyet folytatva annak völgybeszakadtával részint az oldalakról, részint egy másik fiókárokból dorong, lándsa, vasvilla és puskával fegyverzett csoport jött előnkbe.

Egy bizonyos ponton túl eltompul az emberi érzés, előttünk leagyaltatásunk képe, s elfásultan vártuk a közelgő főbeütést. Csaknem mindenikünknek egyetlen óhajtása volt, hogy az mentől kevesebb kinnal végződjék. Egyedül a szülőknél járult még ehhez gyermekük iránti aggódásainak kebletrázó gondolatja is. Körül fogott ezen csoport is, s Istenen kívül minden védelem nélkül állánk ily szörnyek közepett. Ezeknek első gondjuk hasonló képpen a rablás volt és legottan vizsgálni kezdték zsebeinket, de siker nélkül, mert az előbbieik által már ki valánk fosztva. Mit is a keresők nem kevés bosszusággal tapasztalva kérdezték, hogy sok volt-é a mi tőlünk elvétellett? Hozzá tették, hogy előre gyanították, hogy így fog történni.

Ez a nyilatkozat oda mutat, hogy ezen külön csoportok külön pontokon előre a mi elfogatásunkra és kirablásunkra valának szánva. Az összes csoport, mely most körülfogott, legalább is 30 fegyveres, lándsás, vasvillás és dorongos oláhból állott, mindnyájan ütésre felémelt gyilkoló szerekkel, kik által kevés ideig tartó hasztalan kikeresés után újból megindították a falu felé, hogy ott felettünk ítélet mondassék.

Végre közeledtünk azon magányos oláh házhoz, melynek irtózatos gazdájáról első kirablóink oly leverő említést ténének. Megpillantottunk előtte egy kísérőinkhez hasonló csoportot, s annak élén egy rövid stuccal fegyverkezett zömök fekete oláhot lassu léptekkel csoportunk felé közeledni. Ebben sorsunk egyike, Melczer bányatörvényszéki írnok régi ismerősét fedezvén fel, elég okosan és elég lélekjelenléttel eleibe siete és a legbarátságosabb megszólítással üdvözlé, melyet aztán kézadás és baráti ölelkezés követte. Ezen jelenetre keveset szabadabban kezdtünk lélekzeni. Melczerhez még neje is hozzácsatolva magát kéri az oláhot, hogy vegyen bennünket oltalmába, mire mint mindnyájan szerfelett szomjasak a mellettünk folyó patak vizének estünk. Melczer azonban annyira haladt ismerősének barátságában, miszerint megemlítette, hogy mennyire éhesek vagyunk, s kenyeret is kért tőle. Erre málét hoztak az oláh házikójából és darabkákra szelve mindenikünknek adtak, sőt Melczer kérésére — ha nem lenne megtérítés mellett kevés szalonnája, azt is hoztak egy darabkát és felosztották közöttünk. Három napí éheztetés után az elcsüggedés tetőpontján a közelgő kínos kivégeztetéstől való félelem dacára is csaknem mindenikünk mohón falá ezen alamízna adományt, de főleg szomjuságunkat enyhíteni alig valánk képesek.

Végtére innen is megindítanak a falu felé, hogy ottan a bíró és a pópa által végeztessék felettünk, mibe azonban lármás vitatkozásaikból következtetve bajosan látszottak fegyveres kísérőink beleegyezni, óhajtván felettünk itélni ott helyben s rögtön végre is hajtani. Elannyira, hogy az oláh viskó gazdája, ki a csoport felett bizonyos felsőbbbségi tekintélyt látszott

gyakorolni, csak kemény láрма után és fegyverének fenyegető forgatása által bírható az ellenkező véleményt keresztül vinni. A szitkok között ordítózva vitatkozók összekoccanása csak egy hajszálon függött, mi ha történik mi legottan minden bizonnyal dühösségük véres áldozatai leszünk. Uunk a faluig nem keveset tarta, s hasonlított a vesztőhelyre vitetéshez azon külömbiséggel, miszerint az elítélt is a kivégeztetés percéig félelem és remény között lebeg, de utjában legalább minden bántalom ellen biztosítva van. Reánk azonban már utközben, a mint havasi módon elszórt, s az uthoz könnyebb vagy bennebb eső házak előtt haladánk, puska lövések valának intézve, s ordítózva közeledő fegyveres oláhok egymásra szaporíták kísérőink számát, kik újból és újból rendre vizsgálák zsebeinket, s alkalmasint nem biztosítási vágyból, hanem a kivégzésben való részvétel öröméért csatlakozának csoportunkhoz. De hogy az emberi vadság mellett olykor szelidebb érzelmek némely jele kivételkép mutatkozhatik, említenem kell, hogy egy koros oláh nő meleg máléval jöve csoportunk eleibe, abból némelyikünknek darabokkal alamizsnálkodott.

A hol magának a falunak vagyis tömöttebben fekvő házaknak csoportja kezdődik, a mit szük sövényajtóval ellátott kertelés jelöle, itt a falu piszkos cigány kovácsa, s annak piszkos személyzete rohantak reánk, rendre keresvén zsebeinket, s tőlem miután keményen mellberagadtak, zsebkendőmet az egyetlen mi még vala, szitkok között kitepték zsebemből. Szegény Lajos fiam, kinek zsebében kis szennyes zsebkendője még meg vala, így vigasztalt: „Ne busulj apám, mert itt van az én zsebkendőm!”

Végtevére eljutánk azon helyre, hol a falusi bíró és a pópa voltak itt az oláh templom irányában. Petrozsánnak Zalatnára rugó végénél az országuton megállítottunk, s ott künn lévén a bíró is, határozatul kimondaték, hogy miután már megtiltatott az öldöklés, Zalatnára Dobra kapitány urhoz fognak vitetni. Mire Melczer és Müller a pópához fordulván, mint ösmerős emberüket kérék, hogy védelmünkre hozzánk csatlakozva, lenne szíves bennünket Dobrához bekísérni, de kérésünk egyenesen megtagadtaték, mert azáltal hallgatóinak bizodalját veszélyeztetné. Nem maradt tehát egyéb, mint a kísérő csoportból egynehánnyal, — mert a nagyobb rész látva, hogy az óhajtvá várt kivégeztetési működés örömének ideje még nem érkezett, lassankint szétoszlott — bizonytalan utunkat újból megkezdeni. Azonban közülünk az aggott nők és erőtlen gyermekek már annyira lankadtak valának, hogy kénytelenek voltunk egy üres oláh ökrös szekeret, mely véletlenül éppen az utban állott, azoknak felvételére megfogadni.

Erre a gyengéket felsegítvén alig haladánk ki a faluból, amint lármás szitkok közt hallszának „megállj!” ordítások, s azonnal a szekér előtt termett egy dühös lándsás oláh azon fenyegető nyilatkozattal, hogy tüstént megtérjünk, mivel nem Zalatnán, hanem Galacon lesz felettünk az ítélet, ahová éppen ma érkezett egy császári kapitány, fegyvert és löport hozva számukra a fehérvári várból. Dühös volt ez az ember és állítása a császári kapitányra hivatkozással nyomatékosnak látszott a tömeg előtt elannyira, hogy már már irtózatosan állá előttünk visszatérítettésünk és meg nem menekülhetésünk bizonyossága. Rimáncodásunkra s azon előterjesztésünkre,

hogy Galacra való küldetésünket, ha kívátnaták maga Dobra kapitány sem fogja elmulasztani, de különösen a Melczér már említett ismerősének erélyes közbelépésére csak nagy bajjal sikerült újkól Zalatna felé indításunk. Most azonban az ökörszekér tulajdonosa követelte, hogy a 4 pengő forintra szabott fuvarbért az alig egy órányira vitelért előre tüstént lefizessük, melyet minden pénzünktől megfosztva nem teljesíthettünk. A szekeren levők azonnal leszállítottának, miközben egyik lándsás oláh lándsával döfe közzéjük, s csak egy hajszálynyn hibázték, hogy egyik öreg asszonynak lábát keresztül nem szurta.

Gyalog kényszerültek a fáradtak is tovább vándorolni Zalatna felé. Az országot még mind lépve volt Z.-ra menőkkel és onnan jövőkkel, rajként nyüzsgé a préda után esett népség. Az utóbbiak mindennemű butor és szerekkel terheltén s rakott szekerekkel jövének velünk szembe. Mi szótlanul és nehogy saját javainkra ösmerve bőszültebbé váljanak, reájok nem tekintve földre szegzett szemekkel haladtunk el mellettök. Az előbbieik közül némelyek kísérő csapataink számát nevelék, gunyosan vizsgálva bennünket, véghez vitt isszonyatosságaikat kérkedőleg beszélve s oda nyilatkozva, hogy mi nem is valóságos németek, hanem csak „korsiturák” lennénk.

Az u. n. Pável hidnál szitkok között nógatának az ottan leölt udvarbíró Újvári Ádám meztelen heverő holttestének megnézésére. Ily jelenetek közt már közeledtünk Zalatnához, a mint csaknem a téglá égető kemencék irányában, egyike a Z.-ról szembe jövő fegyveres oláhoknak elhaladva mellettünk, néhány lépésnyi távolból szitkok között kezdi ordítózni: „Feric din kále, sze pusk!” mire

kísérőink kétfelől az országot széleire félre állván, az ordítózó oláh felénk szegzett puskával kezde bennünket külön váltakat célba venni. De az italtól elázott szörnyeteg, talán lábai nem bírták, s így tántorgás közben az intézett lövést tüstént véghez nem vihettem. Ezalatt kísérőink közül némelyeknek, s különösen a Melczer ismerésének lármás tiltakozására, hogy azt tenni ne merje, mivel bennünket kapitány Dobrához kísérnek, annyiban maradt. Így jutánk Zalatna végéhez, hol a leégett kohó épületek még mindenfelől füstölgének, s a nagy szénpajtának tűzkazallá vált szénhalmaza szintugy égetőleg süté hevét. Az épen maradt oláh lakokból hol egyik, hol másik lándzsás csatlakozék csoportunkhoz, s ezek közül az ismerősök biztattak, hogy ne féljünk, mivel már nem lesz bántódásunk. Beljebb jutva összeégett s rommá vált épületek közt haladtunk. A szűkebb utcában lándzsás kísérőinkhez közelebb szorítatva ezek egyike Müllert hátába irányzott kemény lándsádöféssel kívánta sebesebb menésre nögatni, mitől csak gyors előreugrással menekülhetett.

Voltak olyanok is a csatlakozók közt, kik hősies tettük elbeszélésével kívántak mulatni. Többek közt mondták, hogy *Huber* díjnokot éppen most lövék meg a piacon és holtteste a plébánosí lak előtt hever. Hogy e holttest látását kikerüljük, menetünket kérésünkre az irgalmasabbak a plébánia mögött intézték. Az adminisztrátori épület és ispáni lak által képezett kis szoros uton kijutánk a főutcára, hogy Dobra nemzeti kapitányhoz vitessünk. Itt újból tegyverések csatlakoztak hozzánk, kik közül Bóra Gligor próbatörő mellettem álló Müller próbatiszthez közelített. Azon reményben valék, hogy talán volt előjárója sorsa iránti részvétét

vagy éppen segélynyújtását akarja nyilvánítani. Azonban eliszonyodtam az emberi aljasság felett, midőn Bórát fegyverrel kezében, vadon szikrázó tekintettel oláhos szítkok közt ekként fenyegetőzni hallám: „Tudod-e hogy a próbász hivatalnál mindenkor ellenségem voltál? Mit érdemelsz ezért? Azt hogy puszkagolyót bocsássak a koponyádba!” Fenekedő arcvonásai-ból ítélve talán meg is tette volna, hogyha az u. n. gazdag Lukács házához már közel nem lennénk, mely előtt Dobra vezér egy csoport oláhsággal történetesen éppen künn állott.

Mint vizbefulás percén, csaknem kar-nyújtva siettünk *Dobra felé*, ki bennünket megpillantva, sötét arcképpel tett néhány lépést. Ez birt még annyi hideg udvariassággal, hogy állapotunkon sajnálatát nyilvánította. Felém fordulva azt mondta, hogy e vezéri hivatallal már korábban meg volt kínálva, de nem vállalta, mivel nem akart rebellisnek mutatkozni, most pedig a rendetlenség fékezése végett magára vállalta. Ennyi előzmény után vezéri hangon parancsolá D., hogy a várdára vitessünk, mire az engedelmes örök és fegyveres kísérők azonnal utat mutattak és a malomvölgyi patak egyik pallóján keresztül a várdára, az Ááron Lászlóné házához vitettünk két összetört ablaku szobába, melyekben felfordult üres szekrények, üres ágyfák, néhány összetört butor darab s a padlózaton szétszórt írományok száma és tollu szeméttel vegyesen, eléggé emlékeztettek a nem régen távozott prédálókra és ahol fegyveres kísérőink távozása után néhány ór fedezete alatt magunkra maradtunk.

Alig foglaltunk helyet e szobákban, Di-hanics Háni ájultan és haldokló vonaglás közt rogyik össze. A nők segítségére sietnek, de idő telék, míg magához jöhet. Az elalélt sorsát

annyi nyomortól manekülnék gondoltuk és magunknak is óhajtottuk. Én Béla fiacskám iránt fájdalmas tünődésben valék. Nemsoká idő múlva Dobra vezér meglátogatott bennünket s mondta, hogy este felé újból eljő s éjszakára a mostaninál jobb, az ő lakához közelebbi házhoz fog vitetni. Én és nőm Béla felől tettünk kérdéseket, de semmi biztatót nem mondhatott, csak annyit ígért, hogy utána nézett. Elérkezett az este is, s elvitettünk egy más házhoz, mely pénztári irnok Witt Emanuelé volt. Ennek ablakai nem voltak annyira összetörve s közelebb volt a vezér házához. Itt is meglátogatott Dobra. Tudatta, hogy másnap (csütörtök) felküldhet bennünket Abrudbányára, mivel ott minden csendes. Mondta azt is, hogy Bélánk alkalmasint kamarai hajdu Bonk Mártonnál van, mivel úgy hallotta, hogy ennél több gyermek van megmentve. Mire az egyik ór által magamhoz kérettem az öreg hajdut, ki miután besötétedett, el is jött. Tőle mint bizonyosat megtudtuk, hogy Béla életben s az ő kis házikójában a leégett kohók közelében van. Most míg a lándsások nyüzsögnek elhozni nem tartotta tanácsosnak, hanem majd reggel nap feljötté előtt. Valamivel megkönyebbültünk, az éjszaka azonban mégis irtózatoss volt. Lárma, orditozás, részeges kurjantások és közbevegyült puska lövések háborították az éji csendet. Az irtózatot a még imittamott füstölgő épületek szikrái, főleg az emeletes adminisztrátori lakásnak irodái alsó osztályából felcsapó lángok növelték. Engem pedig mindezek mellett betegségem oly rendkívüli erőfeszítés után újból előfogott s talán a mohó vizivás következtében, szünet nélküli görcsös köhögés gyötört.

Megérkezett a reggel is. Az öreg hajdu

szavát tartva Bélánkat egy condrába takarva elhozta, vele jött oláh szakácsnénk is. A viszontlátás öröme nagy volt, noha jövőnkre semmi biztosíték nem mutatkozék, örvendetünk mégis, hogy gyermekünket legalább pillanatnyilag a kínos hóhéroltatástól menekülve láttuk. Bélát a pincéből távozva az oláh szakácsné Schweller felé vitte s miután mi oda nem jutottunk, ő rólunk mit sem tudva magára maradva bujkált a gyermekkel. Majd neki indult, hogy a tisztí lakom kertbe vivő kőlépcsőzete ürege alatt ködarabokkal berakott ládáját megkeresse, melyben sok évi szolgálattal keresett ruhaneműi voltak. De kénytelen volt a gyermeket is magával vinni, mint akihez ösztönszerűleg ragaszkodott. De ládája már el volt rabolva. Itt három fegyveres oláhot zsákmányolásban talált. Ezek megpillantva a gyermekkel közeledő szakácsnét, szitkok között nógatták, hogy bocsássa karjaiból a földre, hogy löjjék meg, mivel ismerik, hogy magyar gyermek. A szakácsné állítása szerint fogadkozott a vérszomjasok előtt, hogy a gyermek az övé és csak úgy löhetnek rá, ha őt is mint igaz románát (oláhnét) keresztül lövik. Csak nagy bajjal sikerült az elvonulás. Az oláhnénak sem maradt egyéb, mint a gyermekkel együtt erdőbe vonulni s ott más menekült csoporthoz csatlakozva, egészen szerdáig hideg esős éjszakán keresztül rejtőzködni a gyilkosok elől. Szerdán aztán több rejtőző az erdőből fegyveres őrizet alatt hurcoltatott vissza Zalánára. Így jutott Béla is a szakácsnéval együtt Némethiné, Horváthné és az öreg Ellenbaumné társaságában Bonk Márton hajdu házához.

Ezek végighallgatása után türelmetlenül várakoztunk a Dobra vezér által ígért szekerek megérkezésére, hogy Abrudbányára annál ha-

marabb eljuthassunk. Biztosításunkra ama szerkezhez óhajtottuk magunkat csatolni, melyet Abrudbányáról Ángyel György törvényszéki ülnök után *egy székely huszár* (ez egyike volt azon négy oláhfajú székely huszárnak, kik az oláh vezérek tekintélyének emelésére a havasokra valának küldve és kik cs. kir. katonai öltözetben a nép ámitására Jánku és Buttyán körül tisztelgőleg mutatkoztak) fedezete alatt az abrudbányai román atyafiak küldöttek. Egy biztos ember által átkérettük Ángyel urat egy percre magunkhoz, mivel közölünk senki ki nem mozdulhatott. Azonban Ángyel nem jött át, s nemsokára megdöbbenve láttuk az említett szekeren a huszár kíséretében családjával együtt elutazni.

Egy topánfalvi lakos *Márk Petru* nevezetű, ki talán éppen a székely huszárral jött Zalatnára, fogházunkhoz vetődött. Müller és Melczer megtudták tőle, hogy Abrudbánya felé visszaindul. Kérni kezdtük, hogy várjon meg bennünket és legyen kísérőnk. Megemlíték, hogy én is társaságukban leszek. Erre azt felelte, hogy éppen jó, mert Abrudbányán keresztüljöttékor megkérte Fikker ur (apósom), hogy ha még életben lennénk, legyen ránk ügyelettel. Erre magam is kérni kezdtem. Ez volt a legelső megösmerkedésem ezen emberrel.

A kirendelt szekerek még mindig késtek. Közben egy Popeszku nevű oláh pap (azelőtt Popovics) fia, Szebasztján mint tribuni szerepet vivő, szintén befordult hozzánk. Arra kértük, hogy intézkedjék biztonságunkra az A.-ig vivő utunkon. Ő azt tanácsolta, hogy utközben mindnyájan pápisták legyünk, s magunkat fővegeinkre, vagy köntöseinkre varrott fehér kereszttel ellássuk s ha mégis megtámadnak, mondjuk, hogy oláhok (azaz oláh vallásuak)

leszünk. Egy disunitus pap fiának ez a nyilatkozata, valamint a példák, hogy némelyek pl. Feszt, Borsos és Galaczi sörfőző Dallhammer valóban az oláh disunitus (g. kel.) vallásra kényszerültek átállani, nyilván bizonyítják, hogy a tudatlan nép dühössé tételére még a fanatizmus is felhasználható.

Végtére reggel 11 óra felé megérkezett három szénfuvaros oláh szekér négy-négy ökörrrel, s mi Dobra vezér utlevelével ellátva tüstént szekérre ültünk, s mint rabok néhány lándzsás, vasvillás és dorongos oláh kíséretében utnak indítottánk. A pár nappal előbb virágzó, most romokban heverő s művelt lakosságának nagyobb részét oly vandal módon vesztett városka piacán s egyik főbb utcáján könnyes szemmel s bánatos érzéssel haladánk. Leverő volt a dúlás és pusztítás nyomaait mindenfelé látni s borzasztó a még mind préda után nyüzgős népet, gyermeket és öreget öldöklő szerszámmal kezében, vérfoltosan szemlélni.

Zalatnát elhagyva miután Márk Petru is utólért, már szinte elhagytuk a trojáni egyenes utvonalt, s mégis hasonló képekkel találkozunk. Ezek közt egy mintegy 13—14 éves fickó fegyverrel kezében — éppen azon a ponton, melyen a töltött út Valea doszuluj felé kezd görbülni — ilyenformán kiáltott felénk: „Hasztalan akartok Abrudbányára menni, mert a mi hétfőn Zalatnán történt, az éppen most folyt Abrudbányán! Abrudbánya egészen lángba van, éppen most ég, mert a magyarok kiadták ugyan Jánkunak a fegyvert, de úgy, hogy előbb kődarabokat gyurtak a fegyvercsőbe, s azokat haszonvehetetlenné tették, s ezért Jánku meggyújtotta a várost.”

Félelmünk leírhatatlan volt, azonban ugy

határoztuk, hogy még erre a hírre sem fordulunk meg. Kevés haladás után nagyalmási hutmant (Pópa Jonuc) találtuk szembejönni lóháton. Ezt Melczer mint ismerősét megszólította anélkül, hogy tőle valami biztatót kaphatnánk, mert ez az ember is kétesen beszél Abrudbányáról. S hogy Almásról és a többi falvakból is tegnap estére a nép fegyveresen mind Abrudbányára rendeltetett, s el is ment, abból semmi jót nem következethettünk. Az a következtetés azonban, hogy ha Abrudbánya lángokban állana, az előttünk menő Angyeléket is visszatérésre kényszerítette volna, valamint Dobra nyilatkozata, hogy Jánkut ma estére táborával együtt Zalatnára várja, s így az A.-ra rendelt népség csak táborba szállás végett sereglett össze, utunk tovább folytatására bírtak. A válea doszului oláh pap házát, s néhány utmellei oláh házát — hol szekéren álló csapraütött hordó körül gyülekezett csoportok élvezték az ingyen ital rendkívüli örömnapiját — csak alig hagytuk hátra, midőn egy tömeg v.-d-i oláhság *utunkat állta*. Márk Petru előadta nekik, hogy mint rabok Dobra úr rendeletéből vitetünk Abrudbányára. De így is csak bajjal sikerült tovább bocsátásunk. Egy öreg fenyegetve dorgálta Petrut, hogy a mi életben hagyásunk még több bajt szerez nekik. Több akadályra nem találtunk. Mig a felső malom táján megállottak a szekerek, azalatt M. Petru befordult egy házhoz, hogy a gyermekek számára egy darabocská kenyeret hozzon. Ezen háznak ablakából egy oláh fickó rám akart lőni, s csak mind M. Petru monda az ő véletlen jelenléte mentett meg, mert a fickó tudta, hogy magyar ember vagyok. Végre eljutottunk a Nagy-hegy aljáig. A nap már hanyatlott, s A.-ig még fele utunk

hátra volt. Aggodalom fogott el ama gondolatra, hogy az éjszaka ránk sötétedik. A szekerek ellen panaszunk nem lehetett, mert folytonosan hajtották marháikat, etetés végett sehol meg nem állottak.

A cserbui szorosban *tul* a Nagy hegyen már sötét volt. Egyszerre éneklő oláh csoportot hallunk felénk közeledni, mire nemsokára az utgörbülésből lovon ülő fegyveres tűnik elő, egy lándzsás és fegyveres csoport élén. Márk Petru katonás modorban eleibe ment s „domnu major“ megszólítással elmondta, hogy kiket és minő rendelettel viszen A.-ra. A „major“ Jancsi volt, az ösmeretes Gréku erdöpásztor fia, foglalkozására egy falusi szücs. Szekereink megálltak, s mi nem kevés félelem közt vártunk, míg a csoport elhaladt. Márk Petru elmondta, hogy ez a Jánku táborának előcsapata, mely A.-ról holnap indul Fehérvár felé, hogy a katonaságtól fegyvert és ágyukat kapjon. Elérve a bucsumi völgy torkolatához, ott hol ez a völgy Korna felé tágasodik, csaknem az országutban roppant tüzet pillantottunk meg, s a tűz mellett lándzsás mocskos alakokat. M. P. szerint ezek „forposzton“ állottak. M. Petru előre ment eligazítani az eligazítandót, mire bántódás nélkül haladtunk tovább.

Korna torka és A. felé egyszerre vörös lett a láthatár a tábortűzek fényétől. Korna végénél újból forposzton kellett M. P.-nak rólunk felvilágosítást adni. A többi tábortűz bennebb volt elszórva az A. i réteken, de számtalan tűz látszott az A.-t környező hegyek élén és oldalain is. Végre mintegy esti 9 óra felé (csütörtökön) *megérkeztünk Abrudbányára*

Abrudbányán.

Engem itten újból ágyba nyomott a betegség s ha olykor-olykor fenn is jártam betegszobámban, de egész négy hétig folyton gyógyszerre kényszerültem. Betegségem jobbra fordulta után mondta meg az orvos, hogy a gégesorvadáshoz közel állottam.

Egyébként A.-án ép falak közt, élelmi-szerben hiányt nem szenvedve, de örökös *rebe-gésben teltek a napok*. Mindjárt másnap (okt. 27-én pénteken) megérkezésünk után borzasztó volt nézni, mint vonult át Jáнку lándzsás tábora. Az a dragonyos lovasság, mely Bánffy-hunyad felől Topánfalvára járatlan utakon menekült volt, két sort képezett A. főutcáján s ezek közt Jáнку paraszti oláh öltözetben, négy székely (oláh) huszártól kísérve, barna hangászok zenéje mellett vezette a hosszú csoportot. Az a jelenet, hogy a csorda mellé császári katonaság vegyült, merőben megfejthetetlen volt mindnyájunk előtt s az is maradt mindaddig, míg a főhadparancsnok, Puchner báró hirdetménye a kincstári tanács útján mintegy két hét múlva A.-ra jutásunk után hozzám nem érkezett.

Ekkor láttuk, hogy a parasztság fegyverre-kelése kormányilag van elintézve. Ezen tábor Zalatna felé vonulta után másnap szegény ipam arra a merész kísérletre határozta magát, hogy az oláh vezérek utilevelével és fegyveres oláh örök kíséretében Zalatnára megy az *elásottak megmentésére*. Meg is tette s mivel a pincékben áogatáshoz a rabolni valók bősége miatt még hozzá nem fogtak, helyén találta azokat s ki-ásta, másnap A.-ra érkezett velök.

A.-nak vegyes lakossága volt s annak épen tartása az oláhoknak is éppen olyan érdeke volt, mert az oláh polgár háza a ma-

gyaréval szomszédos volt, valamint az 5000 forint hadisarc megfizetése és minden oláh kivánság teljesítése megmaradásunkra némi reménysugárt vetett. De mindez, ha szemléltük a körülöttünk történeteket s hallottuk a népnek és egyeseknek fenekedő nyilatkozatait, keveset vigasztalhatott.

Mindjárt november elején Abrudbányáról és Verespatakról Ajtait, Földvárít, egy színészt és több polgárt Topánfalvára vitték s ezekből hetet Bisztránál agyonlövettek. Egy este közel a városhoz felgyújtják a Fikker Sándorné szénakalangyáit, s ezt a már hirben álló buccsumi megrohanás előzménye gyanánt tekintvén, általános lett a rémülés. Később a Zarándba nyomult magyar katonaság hírére tartózkodás nélkül nyilvánították az oláh vezérek, hogy mihelyt magyar katonaság közeledik Abrudbánya felé, azonnal felgyújtja az oláh-ság a várost és leöli a magyar lakosságot. *Alapnélküli híreket terjesztettek* az oláh faj dühének folytonos élesztésére. Így pl., hogy az enyedi oláh papnak szakállát szálszálankint tépték ki a magyarok, fogait is kihúzták, másokat meg keresztre feszítettek. Mesterségesen akarták a máris vad népet még vadabbá tenni. A papok szószékről hagyják meg, hogy az oláh paraszt köntöst illő megkülönböztetés végett minden oláh viselje. Láttuk azt is, hogy olyanok, kik a politikai események légmérőjét közelebből ismerhették, igyekeztek rokonaikat a közelítő veszélyből kiragadni. Konradsheimnak — ki mint Zalatnai menekült hivatalnok szintén A.-ra volt utasítva — szebeni rokonai távozási szabadságot eszközöltek ki s a szebeni oláh komité passzusával küldtek ő és családja után. Ehhez a véletlenül jött szekérhez csatlakoztak Némethiné, Kovács

Lajos professzor és segédpap Szabóék is. Az nap Zalatnáig el is jutottak, de a további együtt utazást nem engedték meg. Miért? minélfogva plébános Bodnár kérésére egyesült hitű lelkész Mihályi kísérte őket Preszákán keresztül. Antosnak apja Szebenből szintén szekeret küldött — noha hivatalos állomása Verespatak volt — s kieszközölte, hogy ottan hivataloskodhasson.

Reám nézve *nem volt menekülhetés*, mert a hivatalom meghatározott irányánál fogva távozási szabadságot nem adhattak, másfelől az ut csupán Szeben felé lévén nyitva, ott mint példák után valánk értesülve, magyar embert szász vagy német rokon nélkül be nem fogadtak. De az utazás így is szerencsejáték volt. Meg lehet, hogy az első falu határán vert volna agyon a paraszt nép. Ehhez hozzá járult, hogy nőm lebetegedési ideje közelgett, s ily állapotban négy apró gyermekkel télnék idején vérszomjas s izgatott oláhság közt utnak indulni rendkívül merész kísérlet lett volna, noha abrudbányai életünk sem volt egyéb folytonos kínos állapotnál, lelki és testi gyöttelemnél kivált oly időben, midőn védelmi tekintetből, vagyis jobban az összesereglett lándzsás csoport élelmezése és elszállásolása végett több száz és ezerre menő fegyveres oláhsággal megrakva volt a város. Leírhatatlan a tünődés, mely nőm lebetegülése és ágyban fekvése alatt elfogott arra a gondolatra, hogy mi lesz, ha ezalatt történik valami. *Folytonos rebegésünk* csak azon ritka esetben szünetelt, mikor az oláh tábor nem tanyázott a városban. Ez rövid időre csak akkor történt, mikor cs. kapitány Novák Zaránd felé, a Zalatnán fekvő cs. századtól kapott néhány főnyi legénység pedig Kolozsvár bevétele után elvonult, leg-

inkább pedig a piskii csata és Szeben elfoglalása után. Véletlenül és sokszor épen este lepték meg ily csordák a várost. Volt eset rá, hogy 60-nál is több lándzsással töltöttünk éjszakát egy fedél alatt néha vetkezetlen fetrengve.

1849 február elején, egyik rövid téli napon délután 3—4 óra között érkezett egy pár sornyí cédulán Jánku vezér azon parancsa, hogy estére 4000 főnyi tábor vonul a városba, s hogy ezek beszállásolása kizárólag magyar polgároknál legyen. Legyen számukra jó hus és kenyér.

Az éjszakai érkezés félelemmel töltötte el magukat az oláh polgárokat is. A magyarok meg mivel a beszállásolás csak hozzájuk volt parancsolva, szicíliai estét láttak közeledni már azért is, mert egy idő óta oly hír is keringett, hogy a magyarság kipusztítását az oláh lakosság károsítása nélkül is ki lehet vinni. Csakugyan néhány oláh polgár, ki magára is rosszat következtetett, s jobb érzése szerint annyi magyart házához elszállásolni nem látta kivihetőnek, azonnal Topánfalvára indult. Itt nagy bajjal 100 arany mellett bírhatták a vezért rá, hogy a beszállásolás másnapra, a magyar-oláh házakhoz halasztassék. Mivel a követség csak reggel jöhetett vissza, az éjt iszonyu félelem közt töltöttük.

Másnap délfele Zalatnáról érkező *katonaságnak* csináltak szállást. Nemsokára meg is érkezett őrnagy Klokocsán egy zászlóaljjal. Így maradt el most a vidéki lándzsás sereg, mert állítólag meghagyta Klokocsán a vezérnek, hogy hasonló beszállásolástól kimélje a várost. Klokocsán egy éjszakai ott hálás után február 9-én reggel 2 órakor Zaránd felé indult egész katonaságával. E hét vasárnap

késő estéjén Zaránd felől mintegy 130 személyből álló szerencsétlen csoport érkezett Abrudbányára. Ezek Déváról az oláh kegyetlenség elől menekülve Zarándon Klokocsán serege által elfogattak a Bem által adott fedezettel együtt. Mindenből kifosztva lándzsásokkal hozattak, s a kemény tél idején csaknem meztelen és elkinzottan — néhány *utközben leölt* kivételével — érkeztek A.-ra. Köztük volt Pogány István 70 éves öreg nejével és gyermekeivel. A városi magyarok vendégszeretettel fogadták őket házukhoz, s a fogházi épületben tartottakat eledellel ellátták. Tőlünk egyszer ételt vitt a cseléd s a piaci oláh kofa szitkokkal támadta meg — ennyire ki volt halva minden emberi érzés ezen fajban.

Március 11-én Szebent a honvédek elfoglalták és április elején maga a fejevári erősség is ostromzár alá került. Kormánypálcát vesztett prefektek, tribunok és magukat nem tartó landsturmok kezdtek Abrudbánya, Zalatna és Topánfalvára felhuzódni, oláhországi kalandorokkal és belföldi oláh papokkal. Mindezek szaporiták a havasi vezér tisztikarát. Csoportosan kísérgették kirándulásain, s mint megannyi népvezető, élesztették a dühösséget fajtájuk közt s táplálták prédaszomjukat. Több *fegyveres kirándulást* tettek Brád felé, hol Brádig hatolt a magyar katonaság. Később Zalatna felé is, mivel oda is magyar katonaság érkezett. Mindezt Abrudbányán keresztül a landsturmos népséggel. Minden ütközet után megverve szállingóztak s kisebb-nagyobb csoportban szállingóztak vissza Abrudbányán keresztül. Agyarkodásuk és dühösségükben orditozták a város utcáin: *Vinye unguri, dac fok*“.

Husvét előtti Nagycsütörtökön Brád felől rohant a csorda vissza. Magam láttam, hogy

az utcán lóval nyargaló lándzsás tele torokkal kiabálta: „*Fusic, vinye unguri, dac fok!*” Erre mindenfelé általános lett a jajveszékélés. Nálam három kis gyermekem feküdt himlőben s egyszerre riadt fel a lármára sirásra fakadva. A nép kész volt a gyújtásra, mivel ebben kezdetét látta a rablási szüretnek s csak alig volt visszatartható. Magyar katonaság közel sem volt, ugylátszik csak ürügy volt az egész, hogy az első gyújtogatásra mint jelre megrohanják Abrudbányát. Növelte a bajt, hogy az este közeledtével a csoport nem oszlott el, hanem a város védelmének ürügye alatt a környező hegyek oldalain ütött tanyát s roppant nagy tüzek mellett, puskaropogás közt töltötte az éjt, mialatt nem kevés rebegésben voltak a jobb érzésű vagyonos román polgárok is. Ezek apróbb csoportokban fegyveresen örködtek a város különböző utcáin. De házi magányunkban sem voltunk nyugodtak. Mindjárt novemberben a Bisztrán történt főbelövések után titkosan jött ipamhoz egy ösmerős topánfalvi megsugni, hogy Abrudbányáról még másokat is ki akarnak vinni, köztük ipamat is, s jó lenne valaki által kiengesztelni a hatalmas Major Korkes Nyikulájt. Máskor egy falusi gazember állott be azzal, hogy ez vagy az a gazember fenekedik reánk, de ő a feltedező jóakarónk. Az előadás több forintnyi — soha meg nem adási — kölcsönkéréssel végződött, a mit meg sem lehetett tagadni. Napam (anyósom) egy bucsumi borárustól huszonöt veder asztali bort alkudott meg, de erre kedve kerekedett egy később odaérkező oláh polgárnak is. Erre a bucsumi így szólt: „Asszonyom, hát ugyan mire nektek a bor, hiszen ugy sem fogjátok használhatni!” Egyszer meg a városon tanyázó topánfalvi u. n. gárdából többen álltak

beszélgetve ablakunk előtt. Egyik igen is kivethető ilyen nyilatkozatot tett: „Hát talán azt gondoljátok, hogy ezen ház lakói meg fognak maradni?” — és fejével házunkra intett.

Mivel Zaránd és Fehérvár felől a honvédek a vidéket körülzárva tartották, minden élelmi cikk, de kivált a só ára magasra hágott, ennél fogva a *lehangoltság* némi jele is érezhető volt a vezéreken és a nép egy részén.

Ekkor április közepétájt híre terjedt, hogy egy *Drágos* nevű — román nemzetiségű — embertől, Kossuth kormánybiztosától meghívó felszólítást kaptak a havasi főnökök, kiket értekezés végett egy kitűzött apon Mihelénybe (Hunyad m.) hívott. A találkozás meg is történt. Az Abrudbányán levő román vezérek, prefektek és tribunok közül mintegy 30-an mentek el fegyveresen Mihelénybe. Itt értekeztek Drágossal. Hogy mit? — az az abrudbányai magyarok előtt titok maradt. Csak annyi hallatszott, hogy némelyek Drágos személyét magasztalták és hogy néhány nap múlva Abrudbányára el fog jönni. Ugy is lett. Valami egy hét múlva lórakeltek a főnökök és Mihelényig lovagoltak. Másnap Drágost két főnök közt lovagolva tisztelettel és zöld galyak közt vezetik be Abrudbányára, Boér János viceprefekt házához, anélkül, hogy mindezekben Abrudbányának valamelyik magyar polgára vagy lakója legkevésbé is részt vett volna. Mit mivel és hogy tanácskozott Drágos e főnökökkel, magyar emberek előtt titok. Mint kitények mutatkoztak ott mulatása alatt, hogy Bucumba és Verespatakra kilovagoltak és hogy a vidéki lakosságnak *népgyűlés* hirdette-tett. Egy vasárnap a barompiactéren — már azt megelőzőleg kezdődött a vásár — meg is tartatott. Ezen a gyűlésen Drágos és némely

belföldi vezér szónokolt, másnap pedig Drágos Topánfalvára is kiment és egy népgyűlésen ott is szónokolt. Mindezekbe valamely magyar embernek legkisebb befolyása sem volt. Utoljára egy vasárnap az abrudbányaiaknak is népgyűlés volt hirdetve, s mivel esett az eső, az *unitáriusok templomába* parancsolták a gyűlést. Itt is szónokolt Drágos és felolvasta Kossuthnak mint kormányzónak azon hivatalos írását, melyben a havasvidéki oláhságnak, u. m. felkelő népnek amnesztia van ígérve, hogy ha fegyverét rögtön leteszi. Előadása után kemény hangon kérdezé a hallgatókat akaratuk nyilvánítására, mire két jelen volt román viceprefekt Boér János és Sulutz János igennel feleltek a nép nevében, anélkül, hogy az oda-parancsolt magyar hallgatóságnak ebbe is valami befolyása lett volna, annyival is inkább, mivel Drágos kérdése rájuk nem is illett, nem lévén közülük senkinek is fegyvere. Ugyanezen nap este felé sebes hírt hoztak a főnökökhöz, hogy Abrudbányához *magyar katonaság közelget* és hogy már a Csernícen lennének. Mire Drágos és Boér tüstént lóra ülve eléjükbe lovagolának. Drágos állítólag azon szándékkal, hogy a magyar vezért visszatérésre bírja. Csaknem mindnyájan Boérnál valának ekkor az oláh vezérek, köztük maga Janku is, de ez tüstént Topánfalvára íramodott, míg némelyek helyt maradtak.

Későre, mintegy 10 óra felé megérkezék a katonaság *Hatvani* őrnagy vezérlete alatt, bevezetvén őket Drágos és Boér anélkül, hogy itt is valaki a magyar polgárok közül a legcsekélyebb befolyással is lett volna. A katonaság egész éjszaka a piacon tanyázott s csak másnap reggel szállásoltattak házakhoz. A fegyverek beadására kemény parancs adaték ki

nemcsak a városban, hanem hírnökök által a körülfekvő falusiaknak is.

Azon gondolat, hogy ily hosszas féktelen állapotnak már valahára vége lesz, megnyugtató magukat az oláh vagyonos polgárokat is. A magyarok pedig annyi kiállott halálfélelemre a véletlenül megérkezett katonaságban életük megmentőjét szemlélték és így, ami nagyon természetes, örömnnyilvánítás sem hiányzott, noha a hidegebb vérrel fontolókat nem csekély aggodalom nyugtalanítá, kivált miután mintegy 1100 főre menő katonaság jött csak, s ennek egy része is csak lándsával volt fölfegyverezve löfegyver helyett.

Másnap hétfőn az abrudbányai románok vonakodás nélkül beszolgáltatták fegyvereiket, de az u. n. városi gárda fegyverestől megszökék ezen éjen és csatlakozék a vidékiekhez, kik nemcsak hogy a fegyvert be nem adták, hanem már aznap délután a város ellen részleges támadást intéztek, melynek visszaverésében egy huszár halálos sebet kapott.

Kedden reggel 8 óra tájt egy közszervítor járta el a tiszteket, tanácsbelieket és papokat plébános Kovács azon ízenetével, hogy őrnagy Hatvani, ki nála szállásolt, reggeli 10 órára magához parancsolt. Egy ilyen felhívásnak az akkori viszonyok közt kénytelenek valánk engedni és megjelentünk. Hatvanival azonban itt nem találkoztunk, hanem Kovács plébános kérésére, hogy kísérjük el a piacra, mivel ott több hely van, megindultunk s nagy tömegben keresztül a piacra értünk. Egy előre kitett asztal körül a tömeggel kört képeztünk, mire Hatvani és Drágos, az elsőnek segédtisztje, több honvédtiszt kíséretében sok éljen és vívát között megjelenék és kísérőivel az asztal körül megállá.

Erre Kovács plébános kilép a körből és egy trikolor zászlóval kezében az asztalhoz közeledve, egy rögtönzött beszédet tartott, melynek lényeges része volt a megérkezett győzelmes magyar sereg üdvözlése és a város részéről köszönetnyilvánítás a megszabadításért. Ezen unalmas s tövel-heggyel összerakott szónoklat végeztével *Hatvani* az előtte álló asztalra — egy szék segítségével — felállott és tartott egy, az előbbinél fontosabb beszédet. Tudatta, hogy Drágos e vidék kormánybiztosává neveztetett ki. Ajánlotta iránta az engedelmességet. Megemlíté, hogy az oláh nemzet a magyarnak régi és természetes szövetségese és hogy mindenkor hűséges volt a magyar iránt, hogy a nép maga jó és csak némely rosszak által vezettetett tévutra, de akiket az igazságos ég bosszuja kétségkívül utól ér. Fogadta, hogy a várost megvédi.

Eközben sebes nyargalva érkezék Verespatak felől Fodor Anti és közbevágólag jelenti Hatvaninak, hogy az oláhság Verespatakot megtámadólag fenyegeti.

Általános lön rémülésünk és a tömeg szét akart oszolni, de *Hatvani* maradásra inte. Beszédét folytatva újból védelmet ígért és biztatólag bátorított. Utána Drágosnak is szónokolni kellett volna, de a közbejött események miatt ennek elmaradását nyilvánítá. Mire a tömeg eloszlott, a lármadob megperdüle és miután Kovács plébános *Hatvaninak* főleg a román papokat s még néhány el nem távozott tisztviselőt a maga házánál bemutatott, *Hatvani* ezek közül az elsőket a népnek a felvilágosítására és helyes vezetésére felszólította; megkezdődék a katonai működés és csakhamar szemléltük egy fegyveres csoportnak *Verespatak* felé való távozását.

Hogy békítő szellem helyett, melyet Drágosnak előkészíteni kellett volna, minden oldalról ellenséges elemek mutatkoztak, tisztán állott mind a városi lakosság, mind Hatvani előtt. Mindjárt hétfőn reggel azon tűzér őrnagynak, aki Bucsud felé Brádra löpor és hadikellékek után visszaindult, mivel csak kevés készletet hoztak magukkal, Liptáinak meg kellett térni, mert az *ut már el volt foglalva* landsturmok által és az őrnagyra keményen rá tüzeltek. A falusiak semmi fegyvert be nem adtak, sőt mikor egy délután Hatvani széttekintés végett a Csernic felé kilovagolt, egy abrudfalvi oláh házból lövés dördült feleje. Egy Abrudbányáról Verespatakra indult magyar ember pedig halálos lövést kapott. A Verespatakra kiszállott csapat hosszas küzdés után kénytelen volt szerdára virradólag visszavonulni Abrudbányára s aznap reggel hírül is jött, hogy *Verespatak már több helyen ég.*

Mintegy 8—9 óra tájt az Abrudbányára néző csernici hegy élén landsturmok mutatkoztak s számuk időnként növekedni látszott. Ennyi csalhatatlan jelei közt az ellenségeskedésnek, Hatvani szigorú eszközökhöz volt kénytelen nyulni. A helyt maradt oláh vezérek közül Dobrát és Buttyánt befogató, komolyan nyilvánítván, hogy őket azon esetben, ha Abrudbánya megtámadtatnék, azonnal agyonlöveti. Befogatta irományaikat is, de őket az abrudbányai magyar előkelő nők kérésére azonnal ki is bocsáttatta. Ez nap délutánján mindjárt ebéd után éppen készület folyt, hogy a halálos sebben elhalt huszár katonái szertartással eltemetessék, amint sebesen hírül hozzák, hogy az oláhság több oldalról készül Abrudbányát megtámadni. Erre elmaradt a temetés, megperdült a lármadob és megkezdődött az össze-

sereglett katonaság elrendezése, miközben a piacon ácsorgó román nézők egyike már elég makacs és oktan volt fennszóval a katonák hallatára nyilvánítani, hogy jól esett neki, hogy N. N. az Abrudbánya és Verespatak közti uton meglövetett, sőt úgy kellett, mivel magyar ember! Az oktan fecsegő keményen meglakolt érte, mert az ingerült katonák egyike tüstént keresztül szurta és halva maradt.

Négy oldalról volt Abrudbánya fenyegetve, u. m. Topánfalva, Verespatak, Bucsum és a Styurc hegy felől, mivel már ezen hegy élén is mutatkoztak landsturmok. Annyi felé osztott csapatok indítottak és mintegy 5 óra tájt *meg is kezdődött a csatárláncos harc.* Lakházunk ablakaiból egyenes kilátás volt mind a Styurcra, mind a csernici hegyre és aggodalom közt szemléltük, miként bontakozik a tömeg lefelé, de akiket a német légiós század felfelé indult csatárláncosai tüzelve fogadtak és hosszabb kölcsönös tüzelés után vissza is nyomtak a tetőre. A Bucsum felől jövő tömeg is visszanyomatott, a Verespatak felől jövők meg leszorítottak a Gurá rosii völgybe. A csernici tetőn állók sem közeledhettek. A csata kimenetele iránti aggodalom szerfelett kinos állapotba helyezett mindnyájunkat. A katonaság visszavonulása esetén az egyetlen menekülhetési mód csupán a katonasággal együttes elvonulásban mutatkozik.

El volt tehát nálam is ezen utolsó remény megkísérlése határozva. Mialatt a nők holmi nélkülözhetetlen változó és öltözet darabokat maguk és öt kis gyermek számára az ijedtség szokásos habozása és a legsajgóbb fájdalom érzelmei között összeraktak, előállott a minden uti kényelem nélkül felkészített *lajtörjás szekér* is, hogy annak derekában a nők

ABRUDBÁNYA PIACTERE 1849 ELŐTT.

A három magyar templom (balról jobbra a r. kath., ref. és unitárius templom).
(Glatz Th. rajza után nyomta a nagyenyedi főiskola 1848 előtt).

és gyermekek bármí szükön is helyet foglalhassanak.

Ezen állásban várakoznánk csaknem kétségbe esetten az elhatározó percre, miközben városi szolga jött házunkhoz azon leverő parancssal, hogy a háztól ló, szekér és kocsis készen álljon és az első intésre a plébános laka előtt legyen, ahol t. i. őrnagy Hatvani van szállva. Ipam azonnal városbíró és vice-prefekt Boér Jánoshoz sietett felvilágosítani, hogy mivel a szekér okvetlen nekünk kell, azt más célra át nem engedhetjük. De a Boérnál szállásoló Drágos által azzal utasított vissza, hogy a parancs Hatvanitól van és a nem engedelmeskedővel szemben bizonyosan katonai módon fog bánni. Erre magam fordultam oda, s kértem, mindkettőt az Istenre meggondolni, hogy én öt kis gyermekemmel s két nővel ily viszonyok közt szekér nélkül nem maradhatok és saját szekeremet nem adhatom senkinek. Mindhiába, a válasz újból is csak az lett, hogy a szekérnek okvetlen ki kell állani és a kijelölt helyen várakozni a további rendeletre. Némi vigasztalásul megígérték, hogy mivel még mások szekerei is ki vannak rendelve, ha valamelyik felesleges lesz, azon esetben a mi szekerünk fog visszamaradni.

Látván, hogy az ily ígéret annyit tesz mint semmi és hogy annyi szekérrel bíró abrudbányai oláh polgár közt éppen magyar ember szekérének elfoglalása a Hatvani parancsát teljesezésbe hozó egyének részéről semmi jó szándékra nem mutat, magamban a családom iránti kötelesség parancsolása szerint elhatároztam, hogy míg erőszakra nem megyen, az adott parancsra nem ügyelek. Már mindenfelől mutatkoztak az indulás előkészületei

s hallám, hogy az indulni akarók szekerei esti 9 órakor gyülekezzenek az utcára. Magától Liptai tüzérőrnagytól pedig — Geleléknél lévén szállva — megértém, hogy lőszer hiánya miatt vissza kell vonulniok. Ezek szerint a mi szekerünk is a két nő, öt gyermek és kevés podgyással rakva a többi szekér sorába hajtott.

A szokatlan jelenetek értelmét felfogni még nem képes kisedő gyermekeim többszöri kérdésére „apám hova megyünk?” — nem tudtam felelni, s néma fájdalom fogott el bennem minden hangot. Az utcán mindenfelé kétségbeesett alakok mutatkoznak. A szekerek valóságos ostromot állottak ki a rimánkodóktól. Ki egy, ki más málháját, más beteg vagy agg személyét kérte a szekerre fölvétetni. A mi szekerünk is hamar megtelt, s mi több még egy szopós csecsemőt is rajta felejtettek, anélkül, hogy szüleit tudhattuk volna. Már több személynek felférni lehetetlen lévén ipam számára nyergelni kifogattuk a lógóst.

Hosszas várakozás után *parancs jött az indulásra* és a szekerek megindultak a főutcán Zalatna felé. De még a serfőző házig sem jutottunk s már *más parancs jött más irányba fordulni*. A szekerek az utcán csak a legnagyobb bajjal, s néhány rud és löcs töréssel fordultak meg. Ujból a piac felé hajtánk. Megint jó darab időt vártunk, mialatt a Hatvani csapatai a városba visszavonultak s rendezkedtek a piacon. Ekkor Hatvani a legnagyobb csendet parancsolta a tábornok követőknek. Az előcsapat után megindultak az ágyuk és hadiszekerek, utánuk a városiak szekere, kiki amint közelebb ejthető. A mi szekerünk nem tudott előre tolakodni és így jóformán hátrább esék a szekerek sorában.

Könnyen képzelhető, hogy miután a szekerek Abrudbánya és Abrudfalva — mely némileg fedezetül szolgált — utolsó házai körül kibontakoztak, s mikor az ezt észre vett oláh tábor a Csernici hegyről egy ágyulövessel jelt adott a támadásra, milyen zavar lett. Mikor iszonyu ordítás és puskaropogás közt a tábor lejtőre jött és erre Hatvani utolsó csapata is csatárláncba fejlődve keményen tüzelni kezdett, már ekkor határtalan lett a zavar, hám és szekérrészek kezdtek szakadozni, a lovak megbokrosodtak, minek következtében lett szekérfennakadás és felfordulás. Az ilyen irgalom nélkül félretolaték, hogy az utánuk jövők tovább haladhassanak. Az egymás iránti figyelemről szó sem lehetett, mivel a golyók már fülünk mellett süvöltöttek. Ezen jelenetek és egymásra tolakodó kétségbeesettek csoportja közt én bokáig érő sárban gyalog vánszorgék szekerünk után, melyet azonban az éji homály miatt csakhamar szem elől téveszték. A fokozott kölcsönös tüzelés közt egyszerre előlről hangos „vissza” hallszott. Némely szekér tüstént vissza kezdett fordulni. Erre megálltam a visszatérő szekereket vizsgálni, hogy vajjon ezek közt lenne-e a mienk.

Ugy tűnt fel nekem a homályban, hogy a szekerünk is a visszatértek közt van.

Ekkor meg ellenkezőleg „előre” parancs szó hallszott és némely szekerek s a város felől folytonosan érkező gyaloglók csoportja a hátvédek unszolásai közt folytatták is megkezdett utjokat. Nekem nem maradt egyéb, mint a visszafordulás és a családomhoz csatlakozás. Visszatérve szekerünket utól nem érve, a szembejövőktől tudakozódtam utána s mintegy a Csojka-féle ház előtt hallottam annyit, hogy a mi szekerünket valóban látták visszatérni.

Csaknem lélekszakadva érkeztem házukhoz, de családomat ottan nem találtam, s mivel egy lelket sem lehetett az utcán látni, utána nem is tudakozódhattam. Szekerünk megtértében csalódva híven magamat, csaknem tébolyodottan újból utnak indulék, ha még lehet a katonaság után csatlakozzam. A lehető sebesen haladtam s már szinte kikerkeztem Abrudfalva utolsó sorháza közül, mint némely visszatérők újból azt erősítették, hogy szekerünk biztosan visszafordult.

Habozás közt kényszerültem ismét visszatérni házukhoz, melyet pusztán találtam. Ekkor harmadszor is utnak indultam s a piacig haladva, ott találtam szekerünket pusztán a kocssal. Nemsokára ipam is lóháton — Béla fiacskámat a nyeregben hozva — megérkezék és pillanatnyi megnyugtatómra monda, hogy családom egy abrudfalvi román gazda és kamarái gornyik, Gyucuj házába bementek. Házukhoz menve, ipam hosszas évek során megszokott gondosságával a szekérről holmit leszedni és szedetni kezdte, mialatt az utca tulsó oldalán a szemközti kocsmának künn álló bérlője, egy topánfalvi móc ember, mint házuknál különben is ismeretes, hozzánk közelvedve irántunk aggodalmát fejezte ki. Erre azt gondoltam, hogy itt is mint Zalatnán a zivatar elől jó lenne valamely oláh ember házához vonulni, mely célra a kocsmáros lakását annyival inkább célszerűnek találtam, mert ez a ház az izbitai (bucsonyi) gör. keleti pap tulajdona lévén, úgy véltem, hogy ezen épület a tulajdonos firmájához hozzájárul a korcsmáros védelme is, mind a felgyújtás, mind a motozás ellen talán biztosabb lesz. Megkértem hát a kocsmárost, hogy bennünket vinne fel házához és rejtene el valamiképpen. Megígérte, amit

ipamnak, ki a rakosgatással foglalkozott, szintén jelentettem, kérve, hogy jöjjön velünk. Azt mondta, hogy mi csak menjünk előre és ha a holmit elhelyezte, maga is jönni fog.

Erre Béla kezét megfogva átvezettem a *kocsmáros*hoz. A hajdani Borsai-féle emeletes háznak, mely Gulyával Gedőékre szállván általuk az izbitai papnak eladatott — az utcai szobájába léptünk. Ott találtunk egy többnyire magyar nőcselédekből és néhány gyermekekből álló csoportot szegletekbe vonulva, mint ölyü elől a védtelen szárnyasok. Előbb egy kisdéd szobába, majd kérésemre a pincébe vitt a kocsmáros. Ennek abban a szakaszába, mely vizes volta miatt használatlanul hevert. A kocsmárost kértem, hogy ipamat is vezesse hozzánk s legalább vízzel lásson el. Megígért mindent s ígérte főleg, hogy lakásáról nem távozik el. Erre magunkra hagyott, a deszka ajtót kívülről ránk reteszelve, a pince tornác vas rostélyzatu főajtaját pedig reánk zárta.

Szomorú hangulatunkat azon reményszelidíté, hogy ipam hozzánk fog jönni. Várakozásunk hiába volt, ipam nem jött. Mind magamat, mind nagyapja után kérdező fiacskámat azzal vigasztaltam, hogy az öreg ur, ki az abrudbányai, de sőt az egész vidéki oláhság iránt a legnagyobb népszerűséggel viseltetett s annak nyelvét tökéletesen beszélte, valamely oláh ismerősénél biztosabb menhelyre talált lesz. Lábunk a pince fenekét lepő víz és sár ellen egy darabka deszkára helyezve, ülés hiányában a pinceszegletben heverő üres ládához támaszkodva, némaságunkat csak Béla szaggatá meg suttogó kérdéseivel családom többi tagja után. Köhögését erőszakkal tartá vissza.

Amint a vihar A.-hoz közeledék, csakugyan megnyitni hallám a pince vasajtaját,

mire reteszünk deszkaajtaja is megnyílt és Kovács János abrudbányai asztalos lépett be. Felettünk is léptek hallszottak. Kovács körül nézve mindjárt eltávozott. Kérésemre újból rámreteszte az ajtót. Felettünk is csend lett. Nemsokára *iszonyu ordítás hallszott*, kezdetben távolról, azután közelebb. A főutcán lovasok vivát kiáltás közt nyargáltak. Ezt dühöngő tömegek nyomulása követte. Ablakbeverés, ajtó-kapu döngetés hallatszott. Hallám, miként vágják fejszékkel házunk boltozatos kapuját; itt-ott puska lövések estek. Elképzeltem mindannyiszor egy-egy ártatlan élet kioltását. Hallám udvarunkon maradt szekerünk robajjalí átvitelét azon színbe, melynek baloldalán rejtékhelyünk volt. A pince szelelője előtt állván a szekér, hallottam, hogy a rabló csoport foglalkozik körölte a véres zsákmány felrakásával. Hallottam, hogy kocsisunk, Kentu, kesergő hangon, román nyelven kérte a fegyvereseket: „Adjátok nekem is valamit, mert meglőtt gazdám nál fizetetlen bérem maradt.” A fegyveresek nem is válaszolva folytatták munkájukat.

Közben Abrudbánya azon oldaláról, hol az egyetlen ivóvíz forrása van, csatárláncos tüzeléshez hasonló sűrű fegyverropogás hangzott. Erre az egyik fegyveres felkiált: „Jaj, oda vagyunk, visszatérték a magyarok! Sietve fogjátok be a lovakat, a város máris ég.” A kocsmáros is kérte őket, hogy egy ládáját tegyék fel a szekérre, ő maga gyalog is megy. A kocsmáros ígéretében vett remény is megszűnt. Néhány perc múlva szekerünk saját lovainkkal zörej közt megindult, mire ez a ház is közönséges rablók prédája lett. A felettünk levő szobában fejsze csapások történtek, záratokat és vasneműeket zsákmányoltak. A rablók

pincerejtek helyünk előtt le-fel rajzottak. *Abrudbánya lángbaborult* része némi világot vetett pincénkbe. Minden elvonuló csoport a halál árnyékát tükrözte a nedves falazatra. Ugy hal-latszott, mintha épület és deszkapalánk szét-bontással talán menteni igyekeztek volna. Arra azonban, hogy valaki emberéletet igyekeznék megmenteni, még csak gondolni sem lehetett s én minden percben kínos kivégeztetésünket vártam. Ipam halála kocsisunk szavai szerint már bizonyos volt előttem. E gyötrő percekben egész családomat is lemészárolva gondolva, már óhajtám minél előbbi halálomat, s csupán azon egyért sajgott keblem, hogy oldalamhoz simult fiacskámat megmenteni képes nem vagyok. Másfelől még sajgóbb fájdalom rezgő valómat keresztül azon iszonyu gondolatra, hogy gyermekem jövő sorsa történhető életbenmaradásával ily vad kezek közé jutva nem percnyi, hanem folytonos kín, s így a rögtöni kivégzésnél borzasztóbb lenne. Ily kétely között tépelődve egy *üreget fedeztem fel*, melyet mélyen a falazatba nyulónak találtam. Belső fel-emelvén az üregbe bujtattam, ki suttogó hangon szólt: „Apám, jer te is ide, mert elég hely van.“ Görnyedve fekvő helyzetben magam is elférek s körülta-pogatózva kivehetem, hogy egy koporsó idomu hosszú üregben vagyunk. Ez eszme is hozzájárult, hogy egész nyugalommal meg valék halálunkkal barátkozva, s mint leg-főbb boldogságot óhajtám, hogy egy jóltevő kéz üregünk nyílását elzárva, örök álomba szenderítsen. De az üregbe is elhatottak a jajkiáltások, vad lárma, puska lövések és így az új gyöttelelem is.

Végre nehézkes léptek hallszának s a *retesz zörejjel becsattant*. Egy alak bekiáltotta: „Aicse szint niste unguri, sze vie afäre!“ —

de tüstént el is távozott. Kihívatasunk okának a szabadban többek által való s ünnepélyesebb jelenetbeni lekoncoltatásunkat gyanítám. Am legyen, gondolám, menekülés úgy sincs. Erre kibujtam az üregből s kiemeltem Bélát is. Hidegvérű elszántsággal kiindultam a pincéből egész [készséggel vinni verpadra magunkat. Mintegy közepén a kapuszinnek öt iszonyu alak volt egy csoportban. Kettő háttal volt felénk, míg a többi a földre nézett. Pénzosztással foglalatoskodtak, így minket az első percben nem vettek észre. A mellém simult Bélával szoborként állottunk meg. Egyik a szörnyek közül verespataki közbányász viseletben, hosszuszáru csizma, szűk harisnya és durva kék posztó rövid ujjasba öltözve, a más négy a legrondább paraszt oláh gunyában volt. Az első szuronyos fegyverrel, a többi hosszunyelű lándzsával és fejszével volt fegyverezve.

A szuronyos fegyverű fölbillentve fejét, összerezzenve vad tekintetet vetett ránk s möhön fegyveréhez kapott, többször elkiáltván a „da” szócskát. Erre a csoport öldöklő fegyvereit ránk emelte a védtelenekre. Csaknem egyszerre ragadtak meg, kiabálva : „Áde bány!” A zsebeimnek estek. Mintegy 50 pengőforint egészen új huszasokban papír tekercsekben volt nálam. Én egyenként és párosan adtam a kezeikbe, miközben kértem, hogy ne bántsanak, mivel öltözetemről látják, hogy imperáteszk tiszt vagyok és hogy vezessenek Jánku vagy Ivanovics urhoz, kik ösmernek. Egyik lándzsás megkérde, hogy tudom-e melyik ezredben szolgál Ivánovics. Azt feleltem, hogy az első román ezredben. A kérdező kabátom derekának esett és lehuzva rólam, karjára vevé. Majd összenéztek s az egyik mondá : „Háj nápoly.” Vállamnál ragadva a zokogó Bélával

együtt kivíttek az udvarra az istálló elé, mivel a kapuközi szín alkalmasint nem volt elég tágas, hogy az öldöklő fegyverek hősies erőfeszítéssel használtassanak. Itt már összenéztek s talán az adott jelre vártak, mikor a puskás martalóc, aki az ezüst huszasokból talán a többiek rövidségével részesült, a markában tartott tekercseket derékszíjja mellé kezdte dugdosni. Erre a többiek részt kérve belőle, hozzá is kaptak a tekercsekhez, mire az egyikből fényes huszasok hulltak szét a földön. Mig a lándzsások szedni kezdték a földről, a szuronyos hogy osztozó társaitól megmeneküljön a saját érdekében, visszaemlékezve kérésemre, sietve vállon ragadott s azt mondta, hogy visz minket Jánkuhoz.

Ezzel a kapu felé vezetett s ott az *utcára lökött*. Társai a szemetes udvaron még mindig huszasokat szedegettek. Utcán valék tehát Bélámmal együtt. Házunk boltozatos kapuszinje tárva tátongott előttünk, az épület minden ablaka széztuzva, alant összetört butordarabok voltak láthatók. A piac felé véres holttesteket pillanték meg s lángok közt látám a Nagy Károly háza előtti két boltot hamvadni. Csak futó pillantást veték e borzasztó jelenetre. A piaci árusboltok körül máris több lándzsás mutatkozott nyüzsögve a zsákmány után.

Ekkor tulfelől látom, hogy a füstből közeledik egy ember. Én, mint vesztőhelyen álló, most is helyt maradék, nem tudva mily szándékkal közeledik ezen ember, ki ránk ösmerve sebes léptekkel meilénk termett s ilyenformán szólalt meg: „Az Istenért uram, éppen téged kereslek. Jer, hogy vigyelek Ámoszhoz, a paphoz!” Ez ember a fentebbiekből ismeretes *Márk Petru* volt.

Pillanatnyira tehát újabb lelket kapék és egész valómat az egyetlen gondolat, a Gondviselés titkos utai iránti hálás meggyőződésnek magasztos gondolata rezgi át. Éledő reménnyel tüstént megindultunk Petruval, vérben fetrengő és ruháiktól megfosztott holttestek mellett a lángoktól csaknem csapkodva. A piac tágasabb terére jutva a dúló tábor egyes hősei lándzsát emelve közelítették hozzánk. Petru „nu dác” szókkal rájuk kiáltott s hogy minket bántani ne merjenek, mivel Jánu parancsa után cselekszik, egyszersmind maga is fedezőleg állt elénk. Egy keskeny síkátoron át hasonló esetek közt végre eljutottunk Ámosz-nak (Tóbiás Sándor) házához.

A szűk udvaron hozzánk hasonló szerencsétlenekkel találkoztunk. Innen a pap előszobájába vezettek. Ugy ezt, mint a másik mellékszobát is szorongásig tömve találtuk síránkozó nőkkel és gyermekekkel. Némely jövőmenő tribunon kívül alig volt köztük férfi. A nők közül egy megsebezve véresen fetrengett a szoba pallóján. A többiek is szétbomlott hajukkal, szétfoszlott ruhában csaknem ingben és a kétségbeesés küljeleivel nehezen voltak felismerhetők. Határtalan fájdalom ült arcaikon, némelyeknél azért, mert legkedvesebbjeik szemük láttára lettek a vad nép dühének áldozatai, másoknál mivel kedveltjeikről mit sem tudva a legkinzóbb bizonytalanság marcangolta kebleiket. En is reszketve néztem körül enyéim után. Nem láték közülük egyet sem és a szív-fájdalom keserű könnyet csalt szemembe; mire egyik tribun kemény hangon tiltakozott ily ellágyulás ellen, másik közömbös hangon tudatá szegény ipam elvesztét, t. i. hogy saját házá-nál a kapuszinben agyon lövetett, ravasz önszépitéssel ragasztván hozzá, hogy ő jelenlétén,

óhajtotta volna az öreget megmenteni, de kísérlete nem sikerült. Ilyen előzmények után, hogy családom iránt mily aggasztó rémképek dúlták keblemet, könnyen elképzelhető.

Egy idő múlva biztos hírt hallottam róla, hogy családom tagjai Gyucuj erdőpásztornál még életben vannak. Erre felkértem Márk Petrut és az éppen ott lévő Tyok Tódor aranyváltási gornyikot, hogy családomat hozzák a lelkészi lakhoz.

Ez alatt a városnak lángban álló része tűzvésszel fenyegeté a szélben fekvő épületeket s a lelkészi lakot is. Erre a háziak a harmadik oldalszobából a butorokat kezdték hordani a boltozatos egyházba. Arra a hírre, hogy menhelyül szolgáló papi lak is tüstént meg fog gyúlni, sokan kivonultak az udvarra. Itt tudtam meg Márk Petrutól, hogy a csakugyan életben levő családomat tanácsosabb még most otthagyni. Most némelyek Wohlhírt erdésztiszt ural az ő tisztí lakához átvonulni határozták, mely a szomszédban az utca tulsó oldalán volt. Én ingadozva elhatározásomban helyt maradva nem kevés borzalommal néztem az udvarra betolakodni akaró lándzsásokat, melyeket csak az udvaron álldogálva vagy lovon ülve asszuboros és rozsolisos üvegeket üritgető prefektek és tribunok tekintélye tartóztata vissza. Egszercsak parancsszerűleg hirdeti egy erős hang, hogy mindazok, akik menekülni akarnak *induljanak Topánfalvára*, mert rendelés van téve, hogy utközbén fedezet által védve legyenek.

Bár eléggé irtóztam, más választás még sem volt, mint pillanatnyira elvonulni az iszony színhelyéről. Ujból Márk Petrut kértem, hogy családomnak valahonnan egy ökrös szekeret fogadna, mely az ő kíséretében Topánfalvára kivinne. Mi lehetett Topánfalvára utasításunk

célja? Az-e, hogy a lelkeszi lak nem kis kényelmetlenségtől meneküljön? Vagy pedig, hogy a lelkeszi lakból kimozdítottak a nép szabadabb rendelkezése alá juttassanak? Az napi későbbi események eziránt igen is méltó gyanut ébresztének.

Sokáig és esőverten vártam Márk P.-ra, ki kijelentette, hogy *a szekér megindult*, s hozza nőmet a gyermekekkel, anyósomat, valamint Frendel aranyváltót hozzátartozóival, mire Bélát vezetve én is megindultam. Az erdész-lak előtt megállott a szekér. Családom fellelt tagjait könyek között öleltem át s Bélát feltéve a 14 személlyel terhelt szekeret tovább terhelni nem akarva, gyaloglásra határoztam magam. Az offenbányai Scharschmidt olvasztómester is T.-ra volt menendő s véletlenül hozzánk csatlakozott. Ezen idő alatt is véres iszonyoknak voltunk szemtanúi. Kecskeméti szabó földetlen fővel és vérlepte arccal szaladt menekéket keresni a lelkeszi lak felé, utána vad orditozással a lándzsás dühöngők. Ily ember-vadászat volt indítva mindazok ellen, kik a nemes román fajhoz nem tartoztak. Tökéletes kiirtás volt ezekre szánva és hogy valamelyik véletlenül megmaradt, az nem annyira a jószándéknak, hanem a véletlennek volt az eredménye. Mert mialatt a szerencsétlen Abrudbánya ily iszonyatosságok színhelye volt s mialatt annak becsületes, békés magyar polgárai vagy saját házaikban, vagy az utcákon kínok között lemészároltattak, az alatt a nemes népvezérek dicsőséggel kivívott nemzeti nagyságuk érzetében üritgették a nehéz palackokat, mit sem törődve azzal, hogy csak egy ember életét is tettelegesen megmenteni igyekezzenek.

A szekér után gyalogoltunk az olvasztómesterrel, Márk P. kíséretében. Esőverten bo-

kaig érő sárban folytattuk utunkat. Kabát nélkül az ing és viseltes posztó zeke hamar keresztül ázott. Csizmám sarka a sárban leszakadozott, majd megtelt loccsal és sárral. Csaknem egyenlő volt a kinpadra vonatással azon borzasztó alakokat folyton látni, kik lándsásan, vérfoltos öltözetben, ital vagy dühösség miatt részegülten A.-ról zsákmánnyal rakodtan jöve, vagy zsákmányra oda igyekezve ellepték a keskeny hegyi utat. Velök vegyesen haladni, vagy a szembejövők elől remegve kitérni kénytelenek voltunk az emberi faj erkölcsi sülyedésének legalacsonyabb fokán szemlélni, tudva hogy e szörnyek vérszomjas ösztönének leggyöngébb sugallatára bennünket büntetlenül agyonsujthatnak.

Ily viszonyok közt haladánk a lelkeszülakon megígért védő intézkedés legkisebb jele nélkül. A verespataki völgy torkolatánál (Gurárosi) ösvény vezetett a réteken át. A gyaloglók közül sokan erre az ösvényre tértek, mivel az ut részint rövidebb, részint a zöld gyepen kevésbé sárosnak mutatkozott. Mi is *rátértünk az ösvényre*, mivel Boér János is, Abrudbánya volt hatalmas főbírája, most a vidéknek egyuttal alprefektje, lóháton beért bennünket. Lovát lassu lépésben tartá, így társaságában védelmet leltni reménylettem. Mert hiszen hányszor nem biztatott A.-án egész ottlétünk vészteljes korszakában? hogy az oláhságtól mindaddig ne féljünk, amíg ő él, hogy veszedelem esetén rögtön vonuljunk házához és hogy ott a megtámadók csakis az ő holttestén keresztül juthatnának védeniceihez.

A réten nagy locs volt és én szétfoszlott csizmákkal gázolék benne, mit meglátva Boér János háta lovát nekem átengedni ajánlkozott. Én szíveségét megköszönve ajánlatát nem fo-

gadtam el, de később leszállva vonakodásom ellenére is arra felülni erőltetett. Így lovon ülve vonultam a csoportban. A zápor folyton nőtt. *Egy magányos ház előtt* Boér és talán Márk P. is ajánlotta annál a háznál várjuk meg a zápor csendesültét. A lóról leszállva azt a Boér emberének átadtam a lakás melletti szinben, s hogy magamra ne maradjak, a ház felé közeledtem. Boér bement a házba. Én Scharschmidtrel a csepegés alatti falhoz vonultam. Alig maradtunk egy pár percre, mikor egy lándzsás jövő-menő gyanusan kezdett kettőnket méregetni tekintetével. Reves fogai közül afféléket kezdett kiabálni, hogy ezek is magyarok, ezeket is meg kell ölni. Erre hasonló társaival öldöklő szerszámaikhoz kaptak. Erre Márk P. engem Scharschmidtrel a házba betölt, ő meg csillapítani igyekezett a felbőszülteket azzal, hogy mindketten császári bányász tisztek vagyunk. De a tömeg dühe mégsem csillapodott, sőt a főcinkos unszolására a bent levő lándzsások is, kik a szennyes viskóban dohányfüst és pálinka mellett bent voltak, ezek is felugráltak s bennünket fogvicsoritva méregettek. Mi szótlanul álltunk a veszély közepette.

Márk, kinek titkos ígérettel sikerült hirtelen még egy topánfalvi lakost is részére megnyerni, szorosan a szűk ajtó elé állott, folytonosan csillapítva az utánunk kapkodó és lándzsával döfni akaró dühösöket. A gondviselés segített ezuttal is. *Lóhátas tribunok közeledtek* Abrudbányáról, mire Márk teletorokkal kiáltott hozzájuk, hogy jöjjenek, mert veszedelem van. A major szó hallattára az agyarkodók kíváncsiságból, vagy figyelemből arrafelé tekintettek. Ha nem is csillapodtak le, legalább időt engedtek, míg a két lovas csakugyan megérkezett. Az egyik *Korkes Nyikuláj*, a másik egy

Oltyán nevű marosvidéki tribun volt, egyike azoknak, kik még Gyulafehérvár ostroma előtt csoportosan a havasvidékre szorultak a honvédek elől, mivel ekkor már csaknem egész Erdély a magyar kormány hatalma alá került.

Ezek tisztí módon kardot rántva teremtettek rendet, mielőtt magát az eseményt tudhatták volna. Én társammal kiléptem a házból és kalapemeléssel üdvözöltem őket megköszönve védelmüket. Korkes ránk nézve megsarkantyuzta lovát s tovább ugratott. Mi is megindultunk. *Oltyán* annyi emberséget mutatott, hogy lépésben haladt egy darabig, majd ő is megsarkantyuzta lovát, magunkra maradtunk Márk Petruval. Hogy van, hogy utunkat Boér nélkül folytattuk? Ez amint a házikónál reánk támadtak a lándzsások, azonnal lóra pattant és egy szó nélkül tovább indult, pedig mint fajtája előtt tekintéllyel bíró egyén megtehetette volna. Scharschmidt ekkor utána kiáltott: „Um Gottes willen Herrn Stadtrichter! Bleiben sie doch, sie sehen ja, was die Leute vornehmen wollen!“ Lehet, hogy Boér jó szándéka mellett is mást nem tehetett, mert mivel Drágos az ő házában lévén szállva, emiatt népszerűségét az oláhság előtt elveszítettnek gondolta s talán maga is rebeség közt vonult Topánfalva felé. Lehet, hogy védelmünkre szólni a mindennapinál nagyobb lelkielő kívántatott volna.

Végre az ösvényről kijutottunk a szekérútra, hol egy verekedő csoportra akadunk. Betört fejjel és véres arccal voltak ott némelyek. Isszonyu szitkok közt döngette az erősebb a gyöngébb felet. Mi földrenézve és remegve haladtunk el mellettök, attól félve, hogy egymásiránti bosszujokat nemzeties kibékülés kövesse és dühük ellenünk forduljon. A topán-

falvi ut alig harmadát tettük meg. Családomnak pedig semmi nyomát nem találtuk. Hosszas és fáradságos volt az utunk, míg elértük az Abrud vizén keresztül vezető hidat és ezen túl eljutottunk a tágasabb völgybe, melyben az Aranyos hullámszik. Itt Tompánfalva három tornyát is megláttuk. Szorult keblünk szinte megkönnyebbült, hogy a lándsásokat távolabbra elkerülni lehetett és így végre mintegy esti 7 órakor megérkeztünk szomorú rendeltetésünk helyére.

Topánfalván.

Utí társam özv. Bokorné erdésznével távoli rokonságban volt, így házához szállott, mely a hídfőnél volt. Én pedig víz- és locslepte kerteken keresztül a Márk Petru házához mentem. Fáradtan, bőrig ázva, éhesen, de főleg annyira szomjasan, hogy számpadlatán gyuladáshoz hasonló fájdalom mutatkozott. Végre a Petru házában valék, ott találva 3 vadtekintetű fiatal tribunt, kik talán az abrudbányai véres munka fáradalmait kipihenendők bárányhus, szalonna és bor mellett mulatoztak. Noha erkölcsi érzetemnek nem csekély elfojtásával, de mégis jó képpel kellett őket üdvözlölni, mert hiszen egészen hatalmukban álltam. Petru az egyik szegeletből inget és lábravalót adott, hogy szárazt vegyek magamra. Külseje mindegyiknek mutatta, hogy nem a háznál készültek, sőt könnyen ki lehetett idejutásuk módját is találni. A kénytelenség azonban választást nem engedett, s a változó ruhám megszáradásáig magamra kellett azokat ölteni az irtózás némely érzése között is.

Ez alatt eltávoztak a tribunok, nem tudom irántam való kiméletből-e, vagy hivatali foglalatosságuk kívánta úgy? Most Petru az asztalon levő étkekből és itallal engem is megkínált. Nehányat faltam és egy pohár vizes bort megittam, mire azonnal egy pokrócos ágyra dültem, mivel az átázásra a hideg borzongatott. Így hevertem mikor *Bokornének* erdészgyakornok fia lépett be hozzám anyjának — ki állapotunkat megtudta Scharschmidtől — azon izenetével, hogy házát, mint a Pétruénál

alkalmasabbat befogadásunkra felajánlja, s kér is ajánlatának elfogadására. A szivesség e jele szerfelett jól esett s a tribunokkali érintkezés ki-kerülése végett családom elérkeztével, mit már aggasztó tünődés közt vártam, meg is ígértem. Végre szakadó záporban esti alkonyatkor (csütörtök) az ökrös szekér lényeges akadály nélkül — kivéve Frendel személye iránti kérdéseket — megérkezett.

Kis gyermekeim, köztük egy négyhónapos csecsemő, nőm és anyósom hideg esőtől ázva, s a hasonló Frendel család megtölték a Petru házat. Síralmas látvány volt. A szekerest a nőnnél szerencsénkre megmentett pénzből kifizettük. Hogy Frendelek a Petru házában jobban férjenek, megindultunk az ajánlat elfogadására a vizenyős kerteken bokáig érő vizben. Bokornénál meleg szoba várt és háziasszonyunk szíves volt száraz ruháról is gondoskodni, hogy a vizeseket szárongatni lehessen. Vacsora után elfoglaltuk ágyainkat, hogy annyi rendkívüli rázkódás után valahára kipihenhesük magunkat, már amennyire lelkületünk engedheté.

Másnap Bokornénak első gondja volt, hogy fiát nővére és sógora Kain után Abrudbányára beküldje. Jáánkunak saját szekerét és lovait nyerték meg evégre, ki mint kolozsvári jogtanuló ottan Bokornénál lakott és kosztolt, így iránta bizonyos kötelezettséggel bírt. Így aznap este Kain bányatörvényszéki ülnök, ki Zalatna pusztulása után, mint én is Abrudbányán hivatalnokoskodott, nejével és három fiacskájával szerencsésen megérkezett. Így most *16-an voltunk Bokorné két kis szobájában*, melynek egyikében főztek is. Átláttam, hogy nekünk más szállás iránt kell gondoskodni, ha a háziaknak vagy rokonoknak terhére lennénk. Azért mind-

járt reggel mind Bokornénak, mind Kainnak kijelentém, hogy bár nagyon óhajtanánk társaságukban maradni és kész vagyok minden reánk eső háztartási költséget és szolgálatot köszönettel megtéríteni, mindazonáltal ha gondolják, hogy ottmaradásunk terhőkre lenne, igyekezni fogok valahol lakást keresni. Ők azonban odanyilatkoztak, hogy terhőkre nem leszünk, sőt ajánlják az együtt maradást és közös háztartást. Valóban óhajtottam ezt, különösen fontolóra vettem e ház jóviszonyát a népvézérhez. Gondoltam, hogy Kain iránt is — szász nemzetiségű volt — Janku figyelmet fog gyakorolni, mivel Janku egykor mint zalatnai tanuló Wilhelm nevű hivatalnoknál, a Kain sógoránál szállásolt és kosztzott, így előtte is közelebbről ismeretes volt. Egy hasonlólag szász nemzetiségű Schusztter nevű topánfalvi erdőszgyakornok, ki az ottani u. n. gárdának kapitánya volt, Bokornéhoz járt kosztba és így házánál naponként megfordult. Így holmi biztosítékot reménylettem ezen háznál.

Eszerint *Bokornénál maradtunk*. Eméltém, hogy valahára a béke napja is eljön, itt tartózkodásunk hosszas úgy sem leend. Azonban két hónál többet kellett e hajlékban vesztegelni. Állapotunk hasonlita az u. n. sirató házba tették sorsához. Élelemben szükségét nem szenvedtünk, bár szorultság volt és drágaság volt, de hiányzott főképpen a szabadság és léleknyugalom. Rebegés és félelem közt töltve a nappalt és éjt nem tudtuk melyik percben kondul meg a vészharang. Ez a környező viszonyokból következett.

Hajlékunk éppen a hídfőnél volt; a szűk telek részint csak törpe lécezettel kerítve, mintha csaknem a szabadban lennénk. Most

a hidon, majd az utcán nyüzsögtek a lándzsás tömegek.

Az első napok és éjek lármás kurjongatások között teltek, amint rakott szekerek, terhelt lovak és meg nem szünő piszkos, vérfoltos férfi, nő, gyermekekkel vegyesen *abrudbányai zsákmányt hordoztak* a hidon keresztül.

Mindjárt az első napokban megtudtam Márk Petrutól, hogy egyike azon topánfalvi gonosztevőknek, kik mint elítélt rabok Zalatna pusztulásakor hagyták oda börtönüket, a helybeli előjáróságnál személyem kiadását (ez volt a formája a nép általi elítéltetésnek) indítványozta.

Ily állapotban sötéten elfüggönyözvén szobánk kis ablakait, csendesen és az apró gyermekekre is csendet erőszakolva, a szegletbe huzódtunk, minden ebugatásra és kapunyitásra összerendezve.

Topánfalvi életünknek ez volt általános folyama, mihez járult az éjszakai álmatlanság. Nőm csaknem egész ottlétünk alatt le sem vetkezett, hanem köntösben és papucsban heverve virrasztott szopós leánykája mellett. Minden zöreijre, minden kutyaugatásra felszökött ágyából és védőleg ragadta magához csecsemőjét. Így mind az anya, mind a csecsemő egészsége nem kis veszélynek volt kitéve. Sok versen magokat a gyermekeket is öltözetben hálattuk és minden vagyonunk, nagyobbbrészt a csecsszopónak rongyai egy ruhában összekötve mellettünk állott, azon valószínű esetre, ha újra szaladásban kellene kereshnünk silány életünk megmentését.

Néhány nappal Abrudbánya pusztulása után hírül jött, hogy a magyar csapatok újból közelednek, mire lándzsás csoportok gyülekeznek, részint egy hozzánk szomszédos nagy réten,

részint a hídon túl egy meredek oldalon tábori tüzek mellett várva az indulási parancsot. Azon falvakból pedig, melyek a közelítő honvédek útjában voltak, vagy ahhoz közel estek, megkezdődött a költözködés. Szarvasmarha, juh, kecske és sertés csoportokat hajtottak a havas felé; rakott szekerekkel vegyesen, kísérve a szaladó háztáj tagjaitól tömegben, lárma közt nyomultak át a hajlékunk előtti hídon szakadatlan éjjel és nappal tartó népvándorlás gyanánt.

A hír valósult, mert a szerencsétlen *Hatvani visszatérve Brádról*, május 16-án újból Abrudbányára érkezett és így újból lándzsás tömegek indultak ellene mindenfelől a hegyi vidékből. Ezek nagy része Topánfalván nyomult keresztül éppen hajlékunk mellett, annyira, hogy az emelt lándzsák árnyékot vetének leplezett ablakainkra. Hatvanival tehát megújult a csata. Mi aggodalommal és leverten voltunk, mivel akár győznek a honvédek, akár legyőzetnek, életünk egyformán veszedelemben volt. Az utóbbi esetben az itt nyomorgó néhány magyar annál nagyobb féktelenséggel lett volna kitéve az elbizakodott győzteseknek. Ez előbbi esetre megvezérileg volt elhatározva, hogy Topánfalvát a felkelők (t. i. honvédek) közelítésével azonnal fel kell gyújtani és a lakossággal együtt a havasokra vonulni. Ez annál valószínűbbnek, sőt bizonyosnak mutatkozott, mivel a hegyi lakosság és így a topánfalvi is minden vagyonát és élelmi szereit már előre a hegyeken elszórt egyes házakhoz kiköltöztette, benn a faluban csak annyit tartva, mennyit napi szüksége igényelt.

Ugyan minő sors várhata ránk e borzasztó esetben? Bent maradjunk-e a faluban, hogy lángok között pusztuljunk; vagy pedig azon ürüggyel, hogy maradásunk a honvédek iránti rokonszenv jele, előre leagyaltas-

sunk? avagy élelem és szüksége: öltözet nélkül számos apró gyermekkel a havasra szaladjunk, hogy a szaladó lándzsások közepett, mint nem fajtájukbeli az első agyarkodó lándzsás dühének áldozatai, vagy éhség és hideg martalékai legyünk.

Hatvani újból 3 napig tartá magát Abrudbányán, mialatt nemcsak visszaverte a támadó csoportokat, hanem egyszersmind csapatokkal bejáratta Bucsum, Korna és Verespatak helységeket is részint élelmezési tekintetből, részint pedig azért, hogy az itt-ott, főképp Verespatakon tartózkodó magyarokat oltalma alá összegyűjtse. Mire aztán egy szombaton (május 19-én) megindult a legénységével és minden podgyászával Zalatna felé.

Hozzá csatlakoztak az első vész alkalmával még életben maradt abrudbányai és verespataki magyarok azon szándékkal, hogy valahára az iszonynak helyétől meneküljenek, de nagyobbbrészt csak nők és gyermekek, mert a férfiak már le voltak gyilkolva.

A hegyekről módjuk volt a lándzsásoknak figyelni a menekülést. *Hatvani ellen* előre fel voltak készülve az ezrével várakozó lándzsás és löszeres landsturmok. Az az út, mely Abrudbányáról Zalatnára vezet, kivéve azt a részt, mely kiindulva Abrudbányától a bucsumi torokig tart és megint azt, mely Zalatnáról a trojáni rétek terét teszi, merőben egy hosszú 3—4 órát tartó hegyi szorosságot képez és erdővel benőtt meredek hegyoldalak között tekervényes fordulatokban kígyózik. Ezen az uton kellett haladni a szerencsétleneknek, kik kevés vagyonkájukat részint szekereiken, részint hátukon akarták menteni. Bucsum torkáig akadály nélkül haladtak. Itt nemcsak a hávédeket támadták meg iszonyu ordítózással, de

az utépítési emlékoszlop táján a hegyi patak két oldalt levágott szálas bükk fákkal merőben el volt torlaszolva. *A menet egyszerre megakadt.* A fegyveres nép erejét e szorosban ki nem fejthette s a menekülni akarók zavara növekedett. A hely fekvése az ezrekre menő és az erdők sűrűjéből rohanó megtámadók ellen minden védelmet lehetetlenné tett.

Hatvani lovasaival és gyalogságának egy részével keresztül vágta magát, löszeres szekereit, 3 ágyut és fegyvereseinek meg nem menthető részét szerencsétlen utitársaival együtt hátrahagyván. Ezek közül csak kevesen menekülhettek.

Mi Topánfalván borzalommal hallgattuk ez iszony részleteit, miután ugyanazon szombatn visszaérkeztek a győztes tömegek; puskaropogás; és vad láрма közt hozták a győzelem jeleit, ágyukat és löszeres szekereket a lakásunk mellett hídon keresztül.

Ilyen nagy veszteség mellett is nem szüntek meg a honvédek e hegyes vidéknek, mely a természettől annyira van védve, cél nélküli látogatásával és mindjárt az esemény után Fehérvár felől érkezik egy osztályocska Zalatra, mikor is éjjel kapott azon hírre, miszerint ezek egyenesen Topánfalvára indultak és már Abrudbányához közelednek, egyszerre megkondultak a lármaharangok. A falu népe készülődni és ide-oda kezdett futkosni. A mi állapotunk minden ilyen jelenetről a legnagyobb elcsüggedésnek volt kitéve. Arra gondoltam, hogy vajjon Márk Petru segítségével nem lehetne-e a havason Kolozsvár felé menekülni? Ez alig kivihető tervet megmondtam Márk P.-nak, de ő váratlanul ilyenformán felelt: „Mínek uram! Hiszen alig telik el egy hét, s ami közelebből Abrudbányával történt, az történik

Kolozsvárral és Tordával is.“ Nagyon sóhajtek magamban és annyiban hagyám.

A havasvidék ostromzár alatt tartása meg nem szűnik. Hír szerint nemcsak Fehérvár és Brád felől, hanem Szolcsva, Mogos, Marisel helységek meg a bíztrai Öreghavas felől is honvédcsapatok voltak érkezendők. Ezek folytán Topánfalván folyton gyűléseztek a landsturmok. Alig telt el nap, alig egy éjszaka, hogy több százra menő parasztság lakásunk mellett ne hevert volna, készen az indulási parancsra. Ezekre a topánfalvi főbb emberek, mint kapitányok vagy majorok bizonyos többséget gyakoroltak, de nem hiányoztak olyan esetek is, mikor a tömegek szítkok közt fenyegették Topánfalva lakóit. Ennyi keserűségünkhöz hozzájárult, hogy az elfogott honvédeket — néha fogságba jutott néhány — mindannyiszor lakásunktól nem messze, csaknem szemünk láttára lötték agyon. Néhány nap múlva csakugyan valósní látszott a honvédek közeledésének híre. Junius 5-én már Bucsesdnél mutatkoztak; 9-én Szohodol mellett szétverték a landsturmos tömeget. Akik elszaladtak, azt kiabálták, hogy egyenesen Topánfalvának tartanak.

Erre általános lett a költözködés és népvándorlás. A hír alaptalan volt, mert báró *Kemény Farkas*, aki most a hovádeket vezette, junius 9-én Csernicre, 11-én Abrudbányára érkezett. Kemény fegyveres ereje tekintélyes volt, mert amint mondták 21 ágyuból és 6000 emberből állott. Szinte egy hétig maradt Abrudbányán, de ezalatt kevés élelmiszere volt, mert a várt pótlás nem érkezett meg. A landsturmok, ha mutatkoztak, mindig visszavertek (landsturmok -- oláh felkelők).

A tribunok biztosra vették a Topánfalva

elleni támadást és részint ellenállásra — az ágyuk épen lakásunk elé voltak kiszegezve — részint szaladásra s a község felgyújtására adtak ki parancsot.

Mi megtudtuk, hogy *Kapatán Márton* r. kath. plébános mindenesetre lakásán fog maradni, így oda szándékoztunk vonulni. A papi lak magánosan fekszik s a hídfőtől távol lévén, a harc várt színhelyétől menekedni igyekeztünk, s mivel ennek tágas kertjében — mely szabad határra nyulik — a tűzvésztlől is reményeltük. Egyik este landsturmos tömeg *Abrudbánya* felől és tele torokkal ordította a magyarok jövetelét. Mivel gyermekeinket ragadva mind mi, mind pedig *Kainék* a kerteken át s ahol az utcát kerülni nem lehetett, szaladó landsturmokkal vegyesen siettünk a lelkészi lakhoz. A plébános emberséggel fogadott, bár ő is hasonló életveszélyben lebegett. Mind minket, mind azon néhányat, kik még nála voltak, a vallás szavaival vigasztalni és bátorítani törekedett. Márk Péter pedig megígérte, hogy kérjük ki, hogy mint lándzsás ő legyen a lelkészi lak körül az utcán. A plébános ki is kérte írással *Korkes* majortól. Márk Péter mint egyes ember a tömeggel szemben mit sem tehetett, de mégis szerfelett jól esett ezen gondoskodása.

Báró *Kemény Farkas* nemcsak hogy *Topánfalvára* be nem jött, de sőt június 16-án egész seregével együtt *Zalatnán* keresztül *Fehérvár* felé elindult.

Ezután kevéssel *Bánffyhunяд* felől *Marisel-nél* mutatkoztak honvédek és landsturmok indultak ellenök. Nemsokára hírül jött, hogy veszteséggel visszaverettek és hogy a vezér *Vasvári* halva maradt. Egy elfogott 12 fontos ágyu fogatostól együtt, mint győzelem jele örömrivalgás közt érkezett *Topán-*

falvára. Kevés idő múlva Szolcsvánál, Mogosnánál, egykor a bisztrai Öreghavason is mutatkoztak honvédek, mintegy jelöl annak, hogy e hegyi vidék ostromoltatik. Mindannyiszor nagy volt a rémülés. Másfelől naponta drágult az élelmiszer, s már alig volt kapható s vele nyereszkedtek, olykor kupájáért egy pengő forintot is kellett fizetni. A menekülésre mindig gondoltam. Megtudtam, hogy egykor cs. kir. hadnagy Munzát, a Zalatna táji landsturmok vezetője, máskor Szeveru Axintei népvezér Zalatna felől Topánfalvára rándultak és az előbbi Ivánovics cs. kir. kapitányhoz, az utóbbi meg Kalcher Ignác kamarai orvos, jelenleg a tribunok és prefektek vendéglőséhez beszállottak, tüstént felkerestem mindeniket, hogy visszatérő utjokban engednék meg hozzájuk csatlakozásunkat, hogy védelmük alatt Zalatnára vagy Nagyágra juthassunk. Mind-egyik azt mondta, hogy ha fél óra, vagy egy óra alatt elkészülhetünk, azon esetben lőhátason hozzájuk csatlakozhatunk. Elkészülve minden percben lehattunk, de honnan szerezzünk annyi lovat? s vajjon a gyermekekkel a sebes lovaglást feltételezve, követhették volna őket? Annyiban kellett hagyni a nagylelkű ajánlatot.

Hogy Zalatnára juthassak Kain által gondoltam célhoz jutni s minthogy ő is Zalatnára óhajtott jutni, reá bíztam, hogy személyes ismeretsége alapján, s mivel rám a kohók körüli előleges munkánál és az ottani árván maradt személyzetnek írásban is kért segédelmezése végett hivatalos szempontból is szükség van, kérjen számunkra Jáankutól egy közös utlevelet. Előbb a szász nemzetségu Kainnak is alig sikerült utlevelet kapni, s kitérőleg felelt a népvezér, hogy nem látja okát, hogy miért menjünk Za-

latnára, aztán újabb kérésekre egy napról a másikra halogatta a dolgot, míg végre tenyérvényi papirosra egy cirill betűkkel mázolt állítólagos *utlevelet adott*, vagy inkább adatott. El lévén hátrítva a fő akadály, minthogy Kain vonakodni látszott, elhatároztam magamban megkísérelni a merész lépést. Márk Petruval egy ökrös szekeret keríttettem és úgy volt tervezve, hogy Oltyán, már említett marosvidéki tribun — illő jutalomért — bennünket Zalatnáig lekísér.

Egy reggel korán induláshoz készültünk, Oltyán már meg is jelent, még csak szekerre kellett várni. Ekkor megpillantottam Kalcher nejét, aki oláhosan öltözve az előbbi napon Zalatnán lakó román eredetű és ott bátorságban lakó atyját meglátogatni lerándult, most sebesen lovagolt a hídon vissza. Eleibe mentem s ily kora visszaérkezésének okát tudakoltam. Ő elbeszélte, hogy tegnap estefelé egészen véletlenül magyar katonák érkeztek Zalatnára s alig volt ideje előlük elszaladni. Legott vége lett indulásunknak, mert szekeresünk és kísérőnk nem vállalkozhattak, de a gyanakvók miatt magunknak is az indulás ellen kellett nyilatkozni. Az ellenségek közötti zárvonallal azon keresztül hatolni életveszély nélkül nem lehetett. A honvédek miután június 28-án Zalatnára érkeztek, ott egy napot töltve s a landsturmok támadását visszaverve július 1-én megint visszavonultak Fehérvár felé. Mire aztán főleg a bucsumiak nem az ellenfelet üldözték, hanem Zalatnára rohantak. Az öreg *Lukácsnak* (Lukács László pénzügyminiszterünk apja volt) még eddig épen maradt házat felgyújtották, kirabolták, őt magát, miután saját kertjében hátba lötték, de a golyó kabátján keresztül hatolva csak oldalát surolta, s halva nem maradt, családjával felhurcolták az u. n. patak-

völgyön. A Lukács házán kívül ez alkalommal még 11 házat égettek fel. Amaz oláh mészáros, ki a honvédek ott léte alatt húst vágott, számos gyermek apját agyonlőtték. Mindazokat pedig, kik a román fajhoz nem tartoztak, újból kiprédálták, utolsó rongyaikat is letépték testükről.

Ez esemény híre Topánfalvára is felhadt sokkal borzasztóbb alakban, hogy Zalatnának végképpen el kell pusztulnia. Mindamellet ujabban is oly tények merültek fel, melyek Topánfalváról távozásunkat tanácsossá tették. Egyik napon abrudbányai ember érkezett hozzánk, ottani malmunk bérlőjének Kolosának azon üzenetével, hogy ő vámbuzát nekünk nem adhat, mivel malmunk Teleki Áviron viceprefekt rendeletéből le van foglalva. Jól tudták ezen urak mindazt, hogy kié a malom, mind pedig azt, hogy még életben vagyunk. Látva ezen törekvéseket s mintegy előleges birtokszerzési lépéseiket azon esetre, ha mi — mint halandók — valamiképpen kimulnánk, valóban eliszonyodtam tovább ilyen emberek közelében tartózkodni, noha Zalatnán is hatalmukban lettünk volna. Minthogy csak a malomból remélhattünk valami kevés gabonát, s családom jövője érdekében is, nem csekély lelki szorongás elfojtásával elmentem Kalcher orvoshoz, mint a vezér szokott szállításához. *Táncvigalom* volt a háznál cigányzene mellett. A háziasszony és leánya meg a két Korkes hitvese tették a hölgykoszorút, kiket a népvezér, a Korkes testvérek Jancsi és Nyikuláj, Ajudán Klement oláh lelkész Enyedinek fia és Teleki Áviron urak rendre forgattak. Én egy oldalszobába huzódtam és a háziurral egy pár szóra a népvezért kihivattam. Előadtam neki ügyemet és kértem, hogy ren-

delkezzen, mint az igazság kívánja. Ő meg nézte a kezemnél volt haszonbéri szerződést és ígérte, hogy rendelkezni fog. Én csalódva hagytam el a táncvígalmom helyét. Lépésem eredménytelenségét a következők igazolta is. Az udvaron és utcán zenét hallgató csoport között lakásunkhoz visszatértem.

Mindjárt ezután az is hírül jött, hogy Abrudbányán *elásott portékáinkra reáakadtak*. Julius 4-én és így Abrudbánya pusztítása után 8 hét múlva történt a kiásás. Mivel a kiásó oláhok nem kis láрма közt osztozkodtak, magának Teleki viceprefektnek is biróilag kellett közbevegyülni. Az esemény még aznap Topánfalván is köztudomású lett. Ezek egyike Szabó Péter nevezetű sajnálkozva jelentette nekem, hogy milyen nagy kárt vallottunk, s a kiásottakból némely darab már Topánfalvára is eljutott stb. Nagy megütődésemet alig bírtam elnyomni, s csakis ezen mentve gondolt holminknak értéke lehetett veszteségünk után valami csekély segédforrásunk. Elgondoltam, hogy ennek megtudása mennyire leverőleg fog hatni szoptatós nőmre. Anyósommal közölve az eseményt mindketten odaigyekeztünk, hogy nőmet előlegesen ezen bánatra is előkészítsük, nehogy valami idegen megelőzzön. Okoskodásom és vigasztalásom keveset használt. Nőm elkeseredése rendkívüli lett, ami könnyen érthető, ha elgondoljuk, hogy az elveszettek nem mint ékszerek, hanem mint kedves szülők és jó rokonok gyöngéd érzésének emlékjelei bizonyos erkölcsi jelentőséggel bírtak előtte.

Azon szándékban, hogy ha talán legalább emlékül még valamit meg lehetne menteni, itt sem hagytam semmit sem kísérletlen. Újból erőt vettem magamon megkérni a népezért, hogy igazságos sajátunkat védelmezze,

mivel a kiások tudva vannak. Vagy ha talán sajátunkat talált kincs gyanánt tekintenék, azon esetben egy rész a kincstárt illetvén, hatalmánál fogva legalább tétesse bírói zár alá.

Többeket találtam a népvezér körül, nagyrészt előkelőket, tagjait a tábori tisztikarnak s közöttük magát a hatalmas lelkes és esperes *Igyán* urat is.

A tárgy kényes volta ügyemnek ily körbeni előterjesztését nem engedte, ezért félre szelítám *Igyánt* s kértem, hogy befolyásával bírja rá *Jánkut*, hogy tiszta sajátunktól, ezen utolsó segédforrásunktól ily égrekiáltólag megfosztani bennünk ne engedjen. *Igyán* megígérte a tőle telhetőt. Másnap el is jött hozzám tudatni eljárása eredményét, t. i. hogy *Jánku* nem segíthet, mivel már a kiások birtokukba vették a portékákat. Nyomorúságunkban hinni szerettük, hogy ezüst és aranytárgyaink kertünkben a tekepálya két szélső pontján két helyt voltak elásva, talán csak az egyik rejtekhelyre akadtak. Az arany evőszerről eddig mit sem hallván, úgy vélekedtünk, hogy ez egyebekkel együtt még mindig rejtve van.

Anyósom Márk Péterrel július 8-án kora reggel egy ökörszekéren Isten oltalmában megindult a merész utra, meggyőződést szerezni. Örültünk mindnyájan, hogy épségben visszatért, mert nem egyszer bánkódtunk távolléte alatt sorsáért. Anyósomat veszély nem érte, de azt a meggyőződést hozta, hogy mindenik rejtekhely üres.

Irományaink, melyek ezen portékákkal együtt voltak elrejtve, csodálatos módon megmenekültek és Abrudbányán *Geleléknél* vannak. A kiások t. i. feltörvén a kiásott szekrényeket, a bennük talált irományokat félredobták és mohón csak a csillogó holmiknak estek. A

kíncsások távoztával az írományokat egy szegény becsületes csizmadia — ki felső utcai lakása ablakából szemtanuja volt az egész működésnek — összeszedte és Gelei rokonunknak adta át. Kárunkra nézve sokan igyekeztek a visszakapás reményével vigasztalni, mivel a kiások tudva vannak és mivel azok, akiket illet, még életben vannak. A beleszótt „még“ szócskának megdöbbentő jelentősége volt, ezért folyton siettettük Zalatnára vonulásunkat, hogy távolabb vonuljunk azoktól, kiknek annyira mocskos érdekükben állott életben nem létünknek óhajta.

VISSZA ZALATNÁRA.

Mihelyt Márk Petru újból egy ökrös szekeret keríthetett, azonnal utnak indultunk. Egy csütörtökön délután 4 óra felé megköszönve Bokornénak szivességét és mind tőle, mind Kainéktól érzékeny bucsut véve, felraktuk gyermekeinket a földetlen lajtorjás ökröszekérre. Helyet foglalt rajta nőm és anyósom is és én szorongó kebellem megkezdett utunk kétes kimenetele iránt, utána gyalogoltam azon hídon keresztül, melyen két hóval előbb hasonlólag csütörtöki napon oly borzasztó eseményektől sodortatva, mint mindenét veszített vándor Topánfalvára megérkeztem. Szekerünket kíséretképpen körülfogta az ottani gárdának négy legénye (t. i. elesett honvédek köpenyébe öltözött szuronyos fegyverű ficsórok) a lakosság legszegényebb osztályából. Gárdakapitány Schuster, a fent említett erdészgyakornok, volt olyan szíves, hogy kérésemre ezen kíséretet Ivánovics cs. kir. kapitány urtól meghatározott napibér fizetése mellett számunkra kieszközölte. Ezek közt az egyetlen ismerőst, Jozsifot, aki régebben mint rab Zalatnán pénzes kerti munkásképpen több versen megfordult házunknál, szinte védőnk gyanánt tekintettük, minthogy Márk Petru még lova után járt, így velünk együtt nem indulhatott.

Félelem és remény közt folytattuk utunkat, gyakran visszatekintve, hátha Pétert megpillanthatnánk. Több helyt kellett a gyermekeket a szekérről leszállítani, mivel a hidak és az öblösebb árkok a honvédek gátlása végett járhatatlanokká voltak téve. Estefelé szekerünk

ABRUDBÁNYA PIACTERE AZ 1849. ÉVI PUSZTULÁS UTÁN.

Szőcs Károly festménye 1866-ból.

(Az eredeti festmény M. K. L., árkosai Geley Julia birtokában.)

kb. ott állott meg, hol két hó előtt szegény Kecskeméti embertelen üldözésének szemtanúi voltunk. Az ösmeretes papi lak és egyház közelében, éppen a g. kath. iskola előtt voltunk. Itt leszedtük gyermekeinket a szekérről, bementünk ezen házhoz, mivel ezen hajlékban nyomorogtak Gelei öcsémék. Mint rokonok, mint sorsosai az abrudbányai vész minden keservének, érzékenyen, a multakra visszaemlékezés keserű fájdalmának kifejezései között öleltük és ölelték át a számos tagok egymást. Célunk aznap csak ennyi volt, miután az éjszaka már is előttünk állott, sorsunk feletti kölcsönös beszélgetésben töltöttük az estét, miközben megérkezésünk hírére bányászpolgár Sulutz Simon felesége jött a házhoz, előmutatva egy értékes gyűrűt kiásott portékáink közül. A kiások egyikétől vette — ki házról-házra járt vele — s kiadása megtérítése mellett annak visszaadását önként felajánlotta. Mi pénzzel ilyen kiadásra most nem bírván, kértük, hogy jobb időkre tartsa magánál, míg visszaválthatjuk s ezáltal bennünket nagyon le fognak kötelezni.

Jó rokonok közt reggelre virradtunk, de Péter még nem érkezett meg. Már szinte kételkedni kezdtünk jövetelében, mikor mégis megérkezett. Érzékenyen elbucsuztunk rokonainktól, s most már Márk P. védelme alatt indult szekerünk. Elhaladva a lelkeszi lak és néhány épen maradt ház táját, *romok közé jutottunk*. Három magyar egyház és tornyai, számos magános épület leégve, itt-ott erőszakosan összerontva, udvarok és kertek merő pusztaságban utakká taposva mutatták a vadság minden jelét. Az utcán, melyen mentünk, noha vásár napja nem volt, mégis vásárilag nyüzsgött a sokaság, mert a sok rablott por-

tékának pénzzé tétele folytonos adás-vevési üzérkedésben tartá ezen hegyi népet. Némelyek az ismerősök közül akik megpillantának, sorsuk iránti sajnálatot mutatva vagy színlelve szekerünkhöz közelítettek és a szokásos ádázkodással üdvözöltek, miközben a tömeg éppen nem titkoló kárörömmel gyönyörködött nyomorunk látásán.

Saját házunk romjánál haladva könny csordult ki szemünkből, az elhunyt jó férj, atya, nagyatya kimulásának szomorú képe fájdalommal ujult meg kebleinkben. Végre kiértünk a város végére. A különben is borult idő esőre vált, s gyengén esni kezdett. Utunk a szerencsétlen Hatvani nyomdokain vezetett. A hogy a Bucsum torkából beljebb jutottunk a szűk völgybe, mindenütt holttesteket jelölő kőhalmazok mutatkoztak. Láthatók voltak az út és a völgy elzárásának jelei: levágott roppant bükkfák, felszedett hidacsok.

Végre elhaladánk az uti emlék mellett és esőverten felhaladánk a *Nagyhegy* vöröskeresztjéhez is. Itt megállott szekerünk és Márk ellovagolt, hogy az utat megvizsgálja. Hosszas várakozásra végre azzal jött vissza, hogy székkel átmenni lehetetlen, s még lóval is bajosan. Választás alig volt, úgy, hogy egy közeli pásztorok által ajánlott rég felhagyott hegyélen vezető utra tértünk hogy az u. n. Kaszajákon a Válea doszuluj nagy utra kivergődhessünk. Egy házfedél meredekségű kaptatóra jutottunk, hol sűrű köd és esőfelleg lepett be mindnyájunkat, A fagyos szél és hólepte Bihar fagyasztó szele, nem lévén már oltalomfal ellene, üvöltve verdeste reánk a hideg esőt. Csak viseltes rongyokkal fedve, s átázva gyermekekkel és egy fél éves csecsemővel is sülyedni kezdett minden reményünk a kopár tetőn, hol

utnyom nem volt látható. A nők jajkiáltásokra fakadtak, a kísérők meg csak taláломra haladtak, amint lehetett. Az erdőtisztásokon a havasi módon állított zárókorlátokat széthányva, majd facsoportok közt folytattuk utunkat. Nyomorúságos és kétes utunk sokáig, vagy 3 órát tartott, míg eljutottunk olyan pontra, hol kísérőink már tájékozódni tudtak és ahol már kerékvágás is volt látható.

Roppant hosszú meredeken kellett leereszkedni, esőverte agyagos, kopár oldalon, alig voltunk képesek testünket egyensúlyozni. Gyermekeinket kísérőink segítgették, míg az aljba, egy magános oláh házhoz értünk, ahol a valea doszuluji felső vörös keresztnél a fiók völgyi erdőirtás kinyílik a völgybe.

Itt az ökröt megétették, mi is száraz kenyérünkhöz nyultunk; megkínáltuk belőle a kísérőket meg a háznépét is. Rövidesen megindultunk a csinált uton, hogy még sötét előtt Zalatnára eljuthassunk. Azon szerencsétlenek közül, kik Hatvani kíséretéből az öldöklés alkalmával csodálatosan menekülve ezen uton iparkodtak Zalatna felé szabadulni, e völgyben kevés kivétellel agyonverettek. Ilyenek fekheleyeit is megmutatták a kísérők. Jobbra egy meredek hegyoldal tövében megmutatták azon istolyt is (Tövisi volt szolgabíró újabb időben nyitott bányája), melynek szája miután többen embertelen üldözőik elől pár pillanatra ide rejtőztek, erőszakosan összerontván, mindnyájoknak mint *élve odatemetetteknek* sirjaikká lett.

Tovább haladva el kellett haladni azon ház előtt, melynek ablakából tavaly októberben reám akartak lőni, aztán tovább ama házhoz is eljutottunk, melynél dragonyos, lándzsás és vasvillás csoport utunkat állotta. De most mintha kihalt volna a népség, ilyen szörnyek-

kel nem találkozva kiértünk a trojáni tágas völgybe. Itt számos oláhságot láttunk Zalatna felől jöve, kik lőfegyverrel fegyverkezve, kisebb-nagyobb csoportban, valamint egyenkint szál-lingózva az utat egész hosszában ellepték. Velők találkozva utjuktól kitértünk. Vad tekintetök előtt mindannyisszor összeborzadtunk és mivel sokan ösmerhettek, ezek kárörömmel teli tekintük között kellett Zalatnához közelitenünk. Megtutduk kísérőinktől, hogy e fegyveresek Zalatnán tartott hadgyakorlatokról térnek vissza.

Mielőtt Topánfalváról utnak indultunk, találkoztam egyszer zalatnai román lelkész és esperes Mihályival, vele Zalatnára készülő szándékomat is közölve, ennek ajánlatára úgy terveztük, hogy hajlékul Róth építész el nem pusztított házához, — mely a hirneves Dobra Péter halála után lakatlanul állott és amely mint zálog, kölcsönvett pénz alapján már némileg a kincstáré volt — fogunk vonulni. Annál inkább, mivel itt mi és a Kain család, mely ígérete szerint hasonlólag Zalatnára fog jönni, közösen megférhetünk.

Amint szekerünk Zalatna romjai közé megérkezett és a puszta piacon megállt, elküldém Márk Pétert, hogy a lakház kulcsait az illetőktől kerítse meg. Azzal a nemvárt tudósítással tért vissza, hogy a Róth-féle ház éppen mai nap Prokupiú tribun és a zalatnai főbíró Jonetti urak által elfoglaltatott lakás végett. Erre nem maradt egyéb, mint az el nem égett próbaháznál azon szűk szobácskában — mely az utóbbi időben lakhatatlansága miatt csupán próbaedények, eszközök és szerek tartására használtatott, s mely mostan avégre, hogy hajdu káplár Molnár Józsi beléje költözzék

friss kimeszelés után éppen szellőztetésben állott — magunkat megvonni.

(Pár nap múlva megérkezett a császári katonaság, s pár hét múlva vége lett a szabadságharcnak.)

A Mikó család ezután rövid ideig Zalatnán, majd Kolozsváron hivataloskodott, később Abrudbányára költöztek vissza. Márk Pétert pedig életete fogytaig anyagi támogatásban részesítették, majd halála után leánygyermekéről sem feledkeztek meg egészen (1917-ig.)

Néhány értelemzavaró sajtóhiba:

- 6. l. 7. sor, e legkisebb helyett a legkisebb.
- 7. l. 7. sor, tagjaijtól helyett tagjaitól.
- 8. l. 14. sor, házakon helyett háziakon,
- 13. l. 30. sor, elfolytotta helyett elfojtotta.

Tartalom.

Előszó	7
Zalatna veszedelme	37
Topánfalván	65
Vissza Zalatnára	80

Ara 2 pengõ.